

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

№ 170 (15390) ◆ 1994 чылдың октябрь 20, четверг

Ат салган шагы 22,30. ± Садар өртөз 200 рубль.

Тыва Республиканың Дээди Хуралында

УЛУГ ХУРАЛ ДУГАЙЫНДА САЙГАРЫЛГА

«Тыва Республиканың удустан Улуг Хуралының (сээдизини) дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун төлөвделин сайгарып чугаалакчы талазы-биле зона чөвүлел хуралын ТР-ниң Дээди Хуралы Кызылга организастан эрттирген. Оон аялының Кызыл хоорайнын, Кызыл, Бип-Хем, Каа-Хем, Эрип, Тес-Хем, Таңды кожууннарны төлөлекчилери киришкен.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазынын оралакчызы М. С. Козлов чөвүлел хуралды эге сөс-биле айткан.

«Тыва Республиканың улустун Улуг Хуралының (сээдизини) дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун төлөвделин дугайында» илеткеди Дээди Хуралдың күрүне тургузууну камтоодина кижигуну Б. С. Седей кылган. Улустун Улуг Хуралының дугайында ТР-ниң Хоойлузунун төлөвделин Дээди Хуралдың сессиязынга ийи уда чугаалакчыны, бирги номчулгазында хоойлузун төлөвделин хулаоп алганын илеткелчи дынашкан. Хоойлузун төлөвделин чонга таныштырып, оларның оң талазы-биле саналдарын, сумелерин адыры-биле «Шын» болган «Тувинская правда» солуннарга парлаан. Депутаттар хоорайларже, кожууннарже, сумударже сургакчылап үнгеш, хоойлу төлөвделин чонга таныштырып, оларның саналдарын, сумелерин дынаар ажыды ба-лаа чоруткан. Ажыды чон-шун хоойлу төлөвделинге

хамаарыштыр киирген саналдарын ниитилештирип, сангарып көрүп турар.

Тыва Арат Республиканың удустан Улуг Хуралының тургустунганын, оң ажыл-чорудулгазын төөгүзүп чыгыганын илеткелчи доңуу-оңе таныштыргаш, ол биче аес укур-дузалыг болганын демдегледил.

Оң соонда улустун Улуг Хуралының дугайында Дээди Хуралдың чогадып кылганын хоойлу төлөвделин үгөдөп, 12 чүүлден тургустунганын Б. С. Седей чугаалааш, оң чамдык чүүлдеринге доктаап, тайылвоо кылган. Хоойлу төлөвделин каныг чүүлдеринге чон-биле сумележир, дугуржуу адыр айтырылгала ол доктаган. Улустун Улуг Хуралында делегаттар сонгудаларын эрттирер чаракчы кым үндүрерин, чеке санныг делегат сонгуурун, оларын ажык азы чажыт бадылдарын тодардыры, делегаттарын бүрүн өргөлериңи хуусаазы кайы хире болурун, Улуг Хуралдың өске-аа ажыдары болган өске-аа чаргы аай дугуржуу адыр айтырылгала ийди кирген.

Депутат Ч. Х. Хертек улустун Улуг Хуралының дугайында хоойлу төлөвделин чонга талазы-биле алып илеткелди кылган, оң чедир ажыдап кылдыра чуну кылза чогуур болуп турарын чугаалаан.

Улустун Улуг Хуралының дугайында хоойлу төлөвделинге хамаарыштыр Бип-Хемниң Сесеринг суму ча-

Чагыдылга-95 «ШЫН» — ЧОННУҢ ҮНҮ

НОМЧУКЧУЛАР, СИЛЕРНИҢ ЫНАК База катан сагындырып каалы: ОЛ СОЛУНУНАР БОЛГАЙ. ЭН ЧИИК ЧАГЫДЫЛГА ӨРТЕК. АНАА ЧАГЫДЫЛГА ЧЕР-ЧЕРДЕ ТИГ. Ону тодаргайлаарга мындыг: чоруп турар.

чартык чылда 16. 800 рубль
үш айда 8. 400 рубль
бир айда 2. 800 рубль.

Хуусаа билдиртпейн эрте бээр бол-аай, Чагыдып аларынче далажынар! «Шын» солунга чагыдылга Улуг-Хем кожуунда канчаар чоруп турар

ПОЧТАГА БОЛГАН ЧУГАА

Улуг-Хем кожуунун федералдыг почта харылзааның начальниги Чечек Кыргысина Базыр-оол чон-шун, сеткүүл талары талазы-биле 1993 чылда дыка иденкейлиг ажылдаан. Солун, сеткүүлдер чагыдылга чоруп турар чугула докталаан кампанияны үезинде чер-черде почта начальнигеринге боттук кызын калып, чамдыкта арай шүшпеш ажылдап турарларын ажылдан үндүрер, киирер чедир чедир чедир чедир турганын караа-биле көргөн мен, Харин-даа чамдык сонхоттарга чээлин берип, малчынарга, механизаторларга солуннар чагыдып беририне улуг дузазы каткан.

Эвилен, чамык Чечек Кыргысина бол удаага элээн ширин уткуп алды ышкаш. Бодалдарымыс дүшпейн болду.

— Эрткен чылын солун, сеткүүл чагыдылганы дээш өре-ширге дүштүвүс. Сонхоттар амыдага чедир төлөп бербиен турлар. Бистин ма-шталарымыс суурларже чүгле солуннар чедир дээш 20—30 муң рубльлиг хула-ле чаргыдап турар. Оң-чээр би солун дээш, моон сонгаар

ӨРТЕКТЕР

Республиканың көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелеринин, арат (тараачын) ажыл-агыйларынын, хуу чурттакчы чонун саткан продуктуларынын ортумак өртектери республиканың Статистика комитетинин медээзин өзү-гаар алырга, октябрь 1-де байдал мындыг:

ЭБТ 9 айлар итинде ду жааттыгын 1500,7 тонна ээтин өртөз 1,104,208 муң рубль болган. Азы 1 килограмм ээтин ортумак өртөз 735,8 рубль болган. Ол артажак куду өртөк. А рынокта ээтин өртөз 1 килограммга 2600 рубльден (Кызылдың салдыларында), 4,5-5 муң рубль (Чалаанга баазарында) чедип турар.

1 килограммга 5 муң-даа рубль болган, ээтин өдүрү-риңге үндүрер чарыгдалды дугулан шывдас.

СУТ. Бүгү республикага дужаанга саттыгын 879 тонна сүтүн өртөз 2544599 муң рубль болган. Октябрь 1-де байдал биле алырга, 1 килограмм сүтүн өртөз ортумак биле 322,9 рубль болуп турар. А Кызылдың ма-газинеринде 1 литр шыв-де саналган каап сүтүн 960 рубльге саттып үндүрүп турар. Ол база-ла чик өртөк.

ЧУУРГА. Кызыл кожуунун куш фабрикада 9 айлар итинде 2231 муң дагаа чуургазын саттып саарган, оон 1581359 муң рубльди алган. Ылчанган бир борбак чуургазын дужаап садар өртөз 70,8 рубль болган.

А салдыгарда бир борбак чуургазын өртөз категория, сортуу барымдаалар, 700-тен 1300 рубль чедир ыгалдыг, аны-аныгы болуп турар.

АРАТ АЖЫЛ-АГЫЙЛАРДА

ЭБТ. Республиканың арат (тараачын) ажыл-агыйлары 1994 чылдын 9 айларында 434 тонна ээтин бүдүрүп ду жаар турган. 11,3 тонна ээтин саткан, азы бүдүрүп укурдуу ээтинге чүгле 2,6 хуузуун адышкен.

Ол-ла үеде чурттакчы чон хуузууна 301,3 тонна ээтин дужаап саткан, азы манап турган хемээли 386,3 хуу мылдыр боттандырган.

СУТ. Арат (тараачын) ажыл-агыйлар 9 айлар итинде 61 тонна сүтүн бүдүрүп садар турган, чагыс-даа тонна сүт сатпаан. Ол-ла үеде хуу чурттакчы чон 15,1 тонна сүтүн саткан бооп турар.

Демдеглекселер чүве — ол-ла үеде итинде көдээ бүдүрүлгелерин саттылганын дачыгып 1276,6 тонна сүтүн саттып-саарганын.

ДУК. Арат (тараачын) ажыл-агыйлар 179,6 тонна дүктү (арыг волонкоже шыв-чилерге) 9 айларда бүдүрүп садар турган. 124,4 тоннаын бүдүрүп бооп турар. Чурттакчы чон ол-ла үеде 128,2 тонна дүктү саткан.

ТР-ниң Статистика комитетинин медээзи.

ТР-ниң Дээди Хуралынын парламга албанынын дыңнады

Чыл Бурунгаар Тыва Республиканың Дээди Советинин челин чымык Россия Федерациязынын составында бот-догунуша демократия күрүениң конституция күрүне эге-байдалы тодаралып турар Тыва Республиканың Үндөзүн Хоойлузун 18,10 шакта «Тыва» каналды камчыштыр Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы К. А. Бичелдей чүве чугаалаан. Чугааның темазы: «Тыва Республиканың чаа Конституциязын чыгарып чыгып».

ХАЛАС КЕЖЕР

Топ-даа, республика-даа солуннарындан номчуп орамын, солун үндүрүкчүлери биле почта чедирчилеринин аразында мар-гылдаалар бар апарыштыр. Кара угаан-биле болуп орарга, солуну кылдыры дика нарын ышкаштыр. Баштай ону долдулар материалдар чыгар болгай. Ол топ берге ажал деп бо-лаар мен. Оң соонда ол ма-териалдарын кынаар, чам-дыктарын катал уктаар-даа чорду. Типография өрүүр, парлаарына та чеже үе үнер. Ону кижик көргөн, билген чедир. Чамыс солун он-он, чүс-чүс кижилерин холун, караан дамчып эртер-дир. Чеже күш, нерв чарыгдал-тыгынын оон-на билдире бер.

Почта хөлезин дээш, чагыштырлыг үндүргөн ак-шаанын чартын мынаар ал-ган баар дээр-дир. Ийе хары, Россияныс делем, оруузу узуп. Кыр-чаар материалдар эрттенип-ле, машина-техника ээлеп-ле турар. Хөө-күй почтачылар аар барба-айлыр.

Тойлуг-оол ХОВАЛЫГ. Эйлиг-Хем суур.

БОДУМ БАРЫП ЧЕДИП ААР МЕН

Улуг шүдүкчүвүс Степан Арбаанович Сарыг-оолдун ал-тан кааны ирди кирген Ко-кайда чурттап, ажылдап чо-руур арпадор-арат кижик муң. Чайы сериш, кызы чымчак чер.

Торгалыг суурга тоокшу-лап бар чыгарга, дуу хем кезилер, Камчаткада вул-кан-даа дег, ондур белки Бай-Дагың үстү талазында арттап ашкан орук кы-жыл-даа, чайы-лаа, илези аажок кестүп чыдар. Олап баарга, мээң аалым ырак аар.

Кыжып, чайын кылар ажыктык мал каларар, по-таа, тараа эстүрер. Шыны херек, чамдыкта чалгааран-чыг, шугулданыч-даа апар-ла. Хоорайга-даа, хоууга-даа кижик бүрүзүңге ийди оор деп болаар мен. Оң адыр-лаар аарынын бир аргам — солун почтааш оорутары. Кыжык узуп кезежээле ча-гыдын алганым «Шын»,

ТЫВАГА ХАМААРЫШКАН АЙТЫРЫГЛАРНЫ ЧУГААЛАШКАН

Девискээр аразының «Сибирь дугуржулгазы» ассоциацияның даштык харылзаалар талазы-биле Харылаштырылга Чөвүлелиниң хуралы Тыва Республиканың найысылалы Кызыл хоорайга чо-кта чаа болуп эркинен масалап информация чен-сектери дынашкан болгай. Ол хуралдын өзгаштү чүдүү — анаа Тыва Республиканың хөгжүдөлгө хамаарышкан ийи айтырыглары чугаалакчыны бо-лур. Оларга «Сибирь дугуржулгазында» кирип турар девискээрлерин Енисей хемин (Кызыл — Шагаан-Арыг — Саяногорск) суг оруун кады тулар-ынын дугайында айтырып болган «Тыва» хостуг экономикалык зона дугайында болууну болур төлө-вөдөп ажылдан кыларының дугайында айтыры-тар хамаарыштар.

ажылдап кыдырын болган Хоойлузун төлөвделин Тыва Республиканың Чазанынга көөрүн, оң соонда девискээр аразының «Сибирь дугуржулгазы» ассоциацияның киркиччилерин чүжү-биле Кызыл — Шагаан-Арыг — Саяногорск суг оруун кады туларын чү-галып-биле шивитирин хү-лээп алган. Ол шивитирде чугаалап турары болза: — «Кызыл — Шагаан-Арыг — Саяногорск аразы-ның суг оруун тударынын программазын ажылдап кылар болган боттандыр талазы-биле Тыва Республиканың Чазанын саналып дедикер. Ол орук Сибирь девискээринин Хандагайтык (Тыва Республика), Улан-Горумчиже (Кыдат) үнүп бо-лур арганы бээр; — шивит Сибирьниң «Сибирьниң транспорту» програм-мазынын ол девискээрге мурунда тудар объектиле турин сангына Кызыл — Шагаан-Арыг — Саяногорск аразынын суг орууну туду-руун киририн девискээр аразының «Сибирь дугур-жулгазы» ассоциациязынын Чөвүлелинде дилээр; — «Сибирь дугуржулгазы» транспорт талазы-биле Харылаштырылга Чөвүле-линде ол айтырыг талазы-биле концепцияны ажылдап кыдырына ажылчын бо-лукту тургузар. Болуктуң удурунчуу — Тыва Респуб-ликаынын Чазаның Баш-

Чазанын кирип турары «Тыва» хостуг экономиктиг зона дугайында» айтырыгы чүдүлдү деп көргөн болган Россия Федерациязынын «Тыва» хостуг экономиктиг зона дугайында» доктаалынын төлөвделин ажылдап кыл-дыр комиссияны тургузарын дааскан. Ылчанган ол док-таалды ажылдап кылар ажылчын болукту даштык харылзаалар болган чурттап аразының харылзааларынын сайдыы В. Б. Салчакты бангалдыр тургускан. Ол болуктуң со-стагына артемлевнер К. С. Кужугет, В. М. Логинюв, Г. Д. Ковалева, Тыва Респуб-ликаының Чазанын Баш-тынынын оралакчызы де-вискээр аразының «Сибирь дугуржулгазы» ассоциация-зынын Тывада төлөзү Э. Х. Ооржак олар кирген.

Ажылчын болукке ол ай-тырыгы чоокку хуусаада

«Улуг-Хем» солуннарынын шугут чүве артырбайн «Ыт-тан каантар мен. Анаа-ла сонуургап номчува, чамдык сайгарыгларынын өөм ээле оолдарым-биле кады кызы бээр мен.

Дынаш чоругура, солун чагыдылганың үнези ул-гаткан, чамыккан канчаар ону дикти чоруп улус ба-ла бар боор-дур. Мен амы-хууда ийди хөнгүңгөре улуг мен. Көрүңер дан: сол-дун чок өр-бүдүни калдыг өр-бүдө дээр! Ындыгар сонуургаачал өвөс, уруг-ла-рының кижилдигезинче сагыш сабыс болдуруп ийи. Номчуп каанкап эрп сол-дун өр-бүдүн ажал-агы-ына бола херек болгай.

Ноябрь айда 1995 чылдың «Шын» биле «Улуг-Хем» со-луннарын чагыдып алыр мен. Мээң аалымга почтачы чедип шывдас-даа болза, болуп Торгалыкка хал аш-кан, солуннарын ап аар мен. Кек-оол ЛАХИН.

Көдээ интеллигенция чон-дан хоорук деп болай бербе-нер. Агитбанынага ажык чорудар, хурал-сугаага кир-жи, ады-иелер-биле харыл-зажыр дөң черегилиг хөй-шүтти ажылыгы эмнежок. Ылчанган көдөзүн чоңу бошкыларың хүндүлээриниң ужуру-даа ийди.

Солун, сеткүүл чагыдып алдырыга акша-тогерик че-дишпей баарың анымыд чар. Мен болап турарымга Тыва Республиканын Көдээ ажыл-агый ламызы оола малчынарга болган меха-низаторларга солуннар ча-гыдып алган дээш, акша-тогериктен ажалдап аан, эки-чөөлөгө-даа болза аан, эки-боор. Солуннар чагыдылгав-удавас доостур. Дашканы дээр.

Донгак ДАМБАР-ООЛ
Чааты ортумак школа-ның башканы.

«МОНОПОЛИЯ» деп сөстү грек дылдан оочулдарга «чааскаан садып тур мен» дээн. Ынчангаш монополия дээрге — күрүненин, кижилерин тодаргай бөлүүнү азы чагыс кижинин бүдүрүлгөсө, уст-тышышка, садыг-лашкынга болгаш өскө-даа ажыл-агый чорудулгаларына онзагай тергилдик эр-ялг болурун ыча дээр.

Хуужудула программанын боттандыры аргалары соон-ла, дыка хей ажыл-агый чорудулгаларынын хевирлеринге күрүмө монополияны дүшкөп. Оон түнелинде мур-вуда күрүмөнүн, бугу чо-вуда хөмүр-лаш болгаш өскө-даа чер шитини казар бай-даа, чылым, элктри энер-гиязын объекттери, кол болгаш эргиле фондулары ведомстволарын, концер-перик компанияларын, ак-ционерик шитилелдерин, фир-маларын, штежиктелерин, бөдүк харын-лаа ий-чангыс кижилерин холун-да кирген. Оон ужурунда «мээң эверги», «мээң ак-шам», «алдын-мөңгүм», «мээң барааным», «мээң сензим», «мээң техникка» деп чугааларына ынак кижилер көвүдөөн. Олар-биле ажыл-херек бүдүрүп, дугу-руп алыры кончуг берге апарган. Чедиппес кывар-чаар материалдар, артык кезектер, техника салып, чөөли алыр, өрени өвчү маанар, эртерти таарым-чалдыр кылдыр чугаалажып алыр дээш ажыл-агыйлар, бүдүрүлгелер удуруткучулары оларга чүгле диксө кырып-ка сөгүрбөс, тейлээр чыгып тургаш, келген херзон бүдү-рүп алыр. «Өзөп чир се-мис иртен, кышкы чыш кыл-дыр шарыдан сон экекел дээр-лаа болза, ову күсүс-дерибге белен болулар. Ам-гы бистин черик рынок үе-анле «ээли» деп билиш-кенин «белек», «презент», «сюрприз» деп сөстөр со-лаал болгай.

Рынок харылааларыне кирип тура, эртертерин тур-густунар өйпөт-таарымчылар механизмин баш үдүр ажал-дап кылып калбааны — ре-форманын эң улуг часты-рыны болган. Дешилгелит сайбарыгай чурттарда про-дукциянын, бараанын, акы-дуза чедиргелерин, эртер-терти шылар, катерини, сорт, бот-уевени барымда-ларды, адакы, үстүк шыгаар-ларды кылдыр тургустунуу турар. А бисте, Россияда-ла, Тывада-ла мынд чүве чо-к. Продукциянын бот-уе-нинин калды-ла саанаакчы-нын кызыбай, шыларып, ча-рып орудгазын ботурун

ып адыр аргалыг болуп турар. Каян мынд боту-рүлгелерин удуруткучу-ларын, саң-хөк ажал-агый чыгарында: «Эртертер чоң черикли, ап турар орудга-лар чекел, шалыннар хей бе?» — деп айтыр болза: «Эртерти оон кудулар (орудлар) арга чоң шутт садырап-хоозураарынын кы-рында тур бис, калды-ла орудга чоң, акша-шалың хлөб биле суга денгү-ле өй» — деп харылаар. А хер-ек нында ажыл теледери дээш ол удуруткучулар 1-2 млн. рубльин ай сан-ында доктаамал ап, кирген орудганы майнап кылдыр үлөжин ап турар болдур өвөспө.

Монополист — бүдүрүл-гелерин эртертерин калдыр аргалар-биле бадрып (өс-көдип), оларга телеитиг чы-жилген калчаар тургузуп ап болуру? Борга харын чангыс: республикадан дап-каар бүдүртүүнү турар кы-

наттыжышкынын кывар-чаар материалдар курла-вын төнүп, ажаалда, кышка бедеткек ажалдарыга удуз шалтыкты таварыштырып турар. Ынчалза-лаа төп кожуун-нарда «Тыва нефть продук-тулары» каттыжышкынын монополияны дүжүп турар деп бугурулди биле чуга-лап болур. Чуд дие, мында тургустунган фирмаларын ачыында ажыл-агыйлар, бү-дүрүлгелер шилтеп кылар, чиник эртертик КЧМ-ни са-дын адыр аргалыг болуп турар. «Тыва ойсервис» фирмала (директору В. В. Содунам) 1 тонна бензинин эртерти «Тыва нефть про-дуктулары» каттыжышкы-нында 24 муң рубль өвөш, Абакала туруп турар «Нос-ток-Протек» коммерциялыг бүдүрүлгө-техниктиг шити-лелле (А. Н. Терешенко) мы-рнай 142 муң рубль өвөш бооп турар. Ю. К. Аракча-нын «Айдыс» штежилгези

нефть болбаазырадыр завод-ла КЧМ-ни дорт, чиник эртер-биле садып алгаш, бот-тарын машиналарын ажал-агыйлар арганы тып ал-ган. Оон-биле калы боту-рүлгө, өскө черлерге бола-ар, кывар-чаар материалдар-га миллион-миллион рублье камналгалыг бооп турар. Өт-түдүп болур эки дуржулга-дыр.

ИЙИ ДУГААР КОЛ АЙТЫРЫГ — техника, артык кезектерин эртертерин чин-гедир-биле материал-тех-никтиг хандырылга бааза-ларына телеитиг чижилгени тургузуп шылар фирмалар-ын республикага көндүлүр тургузары. Амгы байдалды сайгарып көр болза, тех-ника, артык кезектерин, материалдары баазалардан ажал-агыйлар завод өртө-өтөн барык-ла ийи катан аар эртертер-биле садып ап тур-рар. Чижээ, Тыванын хан-дырылга баазалары техни-каны, артык кезектерин, ма-

лар, харын-даа чыл ишти-де эргиткес, инфляциядан ол эртертер оон-даа унеси кудулаа апарган чедип ке-лир. Шаанда ышкып, албан күсөдир элт. сүт, дүк, та-раа лавы чок, ажал-агый-ларга күнүлө амдырап-чурттаар «дириг» акша-тө-герик херек болганда, ажал-агыйлар чүгле боттарынын хергелелин хандырап-биле кайла-лаа бир явас чөдөлип турарып диннап, көрүп ту-рар бис. Аншанын Уевени баткап, ону шыгжаары ажы-чуга чоң, бо үеде ону чүгле дүргө «елоттар» кижиле ам-дыралып баксыратпас, саар-лып шыдаар үеде болганда, явас-буру продукцияны ры-нокка хергелел барымдалап, тын садып-сайгарыптан хей чүве хамааркырын ки-жилер биле берген.

Малды кый хамаанпоң кыра шарары, сүтту, таран-ны аргакот чып эртерке дужары чүгле каражага чедирер болганда, кожуун-

БАЙЫРЛЫГ КЕЖЭЭ

Концерт-даа, ху-рал-даа бир дугаа-рында чарлалдан эгелээр. Эрин суур-нун кино чарлал-ды азар черде ул-гаттыр бижээш азып каан чарлалды номчуурумга, октя-брь 1-де Хоочуннар хүнүнге тураскаат-кан байырлыг кежээ-же суурнун хоочу-нарын чалаан болду.

Айткан шаанда Эрин-ниң Кудурга бажыныга чедө өзөрүмге, суурун хоочунары чыгып кээп, кудулаа «Шайлаар» деп өрөөлүндө сүтүгү шайны, ында аш-ченин кооталда турар. Эң келээш Эрин суму чагыраамын даргазынын ораакчызы А. К. Индаа организастап эртерген. Алла Кыргыс-ованын моон мурунда чылдарда Эрининиң кул-тура кидизиниң эргелек-чизи турганын болгаш оң организастык ажыл-чору-дулаанын өкүлү билир мен. Эрин кожуун чагыраам-нын даргазы Е. К. Калга-хоо чылдан хоочунарга байыр чедирип, чыгып, чырмак сөстү чугаалап, кырашарынын моон-даа сонгар ас-кежиктип, кан-калык чурттаарын күез, рыноктуң калды-берге үеинде хоочунарга со-циал деткимчени көрүтүп турарын айткан. Дараа-зында Тес-Хем кожуунун чыгыра даргазына сөстү дамчытты. Оон соонда Эри-ниниң Кудурга бажыныга чедө болгаш музика шко-лазынын өөреникчилерини концерти болган. Кожывас Тес-Хем кожуунун Кудурга бажынынын артистериниң солун програм-малыг концертин сонуурган көрдүсү. Тес-Хемчирер кы-раада! Күрүзү турар номерлериниң укканы ханы болгаш керүкчүсүне дыка содун болганын бор-та мастананын аргазы чок. Эң ылангы Тес-Хем-ниниң Кудурга бажынынын ажал-агыйлары Тарааны Шууун-Байыр болган оң аалында ишти Валентина иштини ыраанын керүкчү-лер дыка сонуураган. Куду додур чон оларга үрүдүлүсөдиг адыш час-кашкыны-биле байыр че-дирип турду. Ол-ла өг-бүдөниң кежигүчүри шу-ту артистер чорду. Ийи бычын оон, кыс уруглары ырашканнар, ол-ла уруг-лар «Бора Шөкөл» деп таңдыны бөдүк бичин уруглар-биле калы күс-сетилер. Ол бичин кыс-кыч аламы-биле «Айлаң-кукум» деп ыры дыка эңкү күсөттилер. Улуг уруу Ремия индий улу-стун таңынын кончуг эл-дир шимчээшкени-биле өй-нүп күсөткени. Черле бы-чаш, тес хемчилериниң кон-церти дыка содун болган ийи концерт соонда чоң мактап, эң ылангы Тараа-чынын үш уругларынын керүкчүсүн көргүскөн номерлерин аякка мактап чугаалажып турдулар. Ол коюлага, мээң бодан гура-ры-биле адыр болза, ко-жуунуң социал ханды-рылга кидизин (Л. Д. Ду-гер) көз, хоочуннар, иш-валкилер-биле ажалдан ту-рар чүве болганда, олар-га байыр чедирип, чамдык билимнес айттыргалар-даа тайылбырдан берген болза эки турган боор. Биске, пенсионерлерге, пенсия-пособие төлөп бе-рип турар «Буяныг» деп биче бүдүрүлгө чери ажал-дан турар. Мен бодуарым-да, ол биче бүдүрүлгө че-ририн тургустунуп, пенси-онерлерге боттарынын ачы-буянын чедирип эгелээш черде эки Байырлыг ке-жээге ол бичин бүдүрү-лгөниң директору Б. С. Сай-дынын кириштинге сеткиле-ге арай хоумандыгы бол-ду, чүге дээрге хоочун-нар-биле ак-кара чокка чугааланып, арга-сүмө-даа солдун болур болгай. Моон сонгар мындыг кежээлер-ге болгаш ужуражыгалар-га социал камгалат кидиз-инин ажалдакчылары бол-гаш «Буяныг» биче бү-дүрүлгөниң удуруткучулары кирип турары күзелгени.

МОНОПОЛИСТЕРГЕ ТӨЛЕПТИГ ЧИЖИЛГЕНИ ТУРГУЗАР

ниң орудгазы өзүп-ле турар. Черик эртертерин эң-ле аар чүгүн Россияда, Тыва-да кедээ шилээр чүгүтээр укурга таваржып турар. Оларын бүдүрүп турар про-дукцияны үлетүүн про-дукцияны бодарга, хаас чыгыс эртертерге саттылып, энергия, кылар-чаар ма-териалдар, техника, артык кезектер салып алырына бөлүп чедиппес болуп, ке-лээ продукция бүдүрүлгө-лөр кончуг улуг хуулуз чө-лөлөр алыр укурга тавар-жып, өрө-ширеге дүжүн, уут-тумас үндүрүлгөдөн хүб-бүрү яларан, хоозурап ту-рар.

Бүдүрү республиканың кү-сөдү-биле, өчүзү-биле тур-туруп каап, тускай техно-логия шугунарыг эң ком-пьюнаттары, сүт заводтары, тускай складтардыг нефть хандырылга баазалары бол-гаш өскө-даа республика чергелит бүдүрүлгелер чүгле боттарынын эрге-ажыктыры болдар, хей ажалдыг кижилерин бүдүрүп продукцияны хлөб чыгыс эртертер-биле салып алгаш, үндүр саларда 3-4 катан удаттыр-гаш салып (хей чарыгалт үндүрбөй турар хреантле), бедик орудга тылар, ба-

вар-чаар материалдары, тех-никаны, артык кезектерин, барааны хей фирмалар тур-гускап, хей-биле кып сөөртүрү; республика ишти-не бүдүртүүнү турар мал-чөр продуктуларын болбаа-зырадып кылдыр бүдүрүлгө-лөр, цехтерин республика-га, кожуунарга, харын-лаа ажал-агый бүрүзүге көвү-лөдүр тургузары, ажалды-рып.

Мындаг ажалдары бот-талдырап-биле ТР-ниң Ча-ааа. Кедээ ажал-агый бол-гаш аш-чөм яамыга, ажал-агыйлар, хуу сайгарыкчы-лар өвөш өскө күнөжип-кышаран үндүрүп турар. Моно херек кырында балыт-кан турар кезектерин ам-дыраптан көгүзөдөр ордан-кык көрөй.

БИР-ЛЕ ДУГААРЫНДА, машина-техниканы кылар-чаар материалдар-биле кан-дырамынын айтырын бистип республикага шитилгелер эң бөге айтыры бооп ал-гышпаал. Бо хүнелерге бе-зин, күсүк ажалдарын кончуг кылып-тудук үеин-ле, кудай алыр, каан хүн-нөр тургаштыр, өштүк чүве, эжгегерас кылар ты-гал ышкып, «Тыва нефть продуктулары» бүдүрүлгө

Токуже 100 тонна чыкк эртертик бензинин баржа-лар-биле чүдүрүп чоруткан. «Тывамакс» фирмала КЧМ-ниң өртөзө база-ла «Тыва нефть продуктулары» болуп турар. Ынчанмай калчаар, хей эвес, 4-5 кижилден тур-густунган фирманың чарыг-дал-шүүдө-лаа өвөш болу-ру чөп, мында хей артык кижилер бар өвөс. Ынчангаш төп зонада ажал-агыйлар, бүдүрүлгелер КЧМ-ни кол-дуунда бичи фирмаларыг садып ап турар. Шааан Арыг, Балгазыл, Чалаана нефть баазалары боттарыг-ла хамаарышкан девискээр-лерин КЧМ-биле хандырып шыдавып турар. Бо черлер-ге база бичекке чөмөлдөп, нефть продуктулары сөөр-түп, салып-сайгарар хей өвөс кижилерин фирмалар-ын албан тургузарын ам-дырап төлөп келген. Ону ботталдырап тус чер ча-гыргаларында кол хамаар-жып.

Борта Кызылтың № 2 чүк АТБ-зинин дуржулга-чып кинпер болып-чыр мен. Чуд дээрге бо АТБ (интер-тору К. У. Чаман) нефть продуктуларын сөөртүп 4 «ИМАЗ» машинаны салып алган. Анык хоорайга

тервалдарын завод өртө-өтөн-дө 60 хуудан өвөш эвөс аар өртө-биле салып ту-рар: 20 хуузу — немөз өр-төктин үндүрүү, 5 хуузу — тускай үндүрүг, 35 хуузу — хандырылга баазанын болу-сун немөз өртөзө (өс-көдөп чугаалаарга, бедик оруд-га алыр хуузу). Ам калчаар, техника чокта ажал-агый чоруттунар өвөс, өрөдөп-өрөдөп хей хуулуз чөдө-ли алгаш, ажал-агыйлар те-регелден бүдүрүлгө дериг-херекселери аар өртө-биле салып алыр укурга тавар-жып. Оон ажалы-лаа аарш-кымыг-ла: ажалдан үндүрүп бүдүрүлгө дериг-херекселер салып алыры-биле алган чөдөдөп хуулары-биле те-регелдик барык-ла 4 катан завод өртөзөгө ден чарыг-далды үндүрер апар.

Хандырылга баазаларын монополияны дүжүрө-биле, техниканы өртөзө чин-гедир-биле Кедээ ажал-агый болгаш аш-чөм яамыг-ка дорт камгалып, оон-биле сирый харылаалыг ажалдар организастыгып тургузар арганы илдеп ты-марып дээрге, кедээ бүдү-рүлгөдөп акароникалыг бичиктерин, оларын саң-дык байтарын эртертерин бо-

ринге база машина тулар заводтарын дилер фирмаларын тургузуп ап болур аргалар бар. Калдыган баа-залар хей.

Хаас чыгыс эртертерге чоруу турар кедээ ажал-агый продуктуларын чүгөтөр дээш эртертерге калчип че-дирип алырыл, оң өртөзөп тууда калчип эгилди алырыл, сүт заводтарында, элт, өрөдөп-өрөдөп хей хуулуз чөдө-ли алгаш, ажал-агыйлар те-регелден бүдүрүлгө дериг-херекселери аар өртө-биле салып алыр укурга тавар-жып. Оон ажалы-лаа аарш-кымыг-ла: ажалдан үндүрүп бүдүрүлгө дериг-херекселер салып алыры-биле алган чөдөдөп хуулары-биле те-регелдик барык-ла 4 катан завод өртөзөгө ден чарыг-далды үндүрер апар.

БОЛБААЗЫРАДЫГЛА бүдүрүлгелериниң кир садып алыр эртертер аргакот кы-ла, оң калдында дуурааттыг-ла, ажал-агый чөдөдөп хуулары-биле алыр турар. Ол ажалы-лаа аарш-кымыг-ла: ажалдан үндүрүп бүдүрүлгө дериг-херекселер салып алыры-биле алган чөдөдөп хуулары-биле те-регелдик барык-ла 4 катан завод өртөзөгө ден чарыг-далды үндүрер апар.

Монополистерге төлептиг адаланжалга тургузуп шыдаар ажал-агыйлар, бүдүрүлгө-биле тургузары — экономикалыг реформанын боттандырамынын база бир кол угланыш-кыны.

Болат-оол СААЯ, «Шыныг» коор.

◆ Көдээниң ишчилери

— Менде чүү боор, оод-дарымың чедип алган че-диншкенири, күш-ажыды мени чүгүлелерин чоруту-чкыж, Эрес-оол Куулар, Ни-колай Ондар олар бо хүн-перде көрдүгөн чыяк-норманы ажык күсөдип, ажалдан турарлар. Олар чүге бистин бригадынны өвөс, совхозтун, кожуунун муракчылары-бу — деп, бригадир төлүг чугаалаан. Чөкө-лаа чангыс черге чурттап чөраа, сагып-сеткип хандыр хөрөжиртер ыдыг-уе тыывабас боор чүве-дир ийип. Бир чылын күсүк дү-жүт ажаарынын муруну чарында оларын чынып-ла доктап, чугаалажып арга-лыг болган мен. Эрес-оол Куулар хөвөр, ирлап, тү-күрүп турла, шууг-ла анга-ларын бергенде, шымы бер-ген чүве деп сурап-лаа бар...

Эрес-оол Куулар Даши-Сүт иштинде № 2 бригадала ажалдан турар. Бригадир Хүрө-оол Монгуш мында дээр:

Өнөтөп ТЕЖИТ, Кызыл кожуун.

АРБЫН АЖЫ-ТӨЛДҮГ

Авакыс Бүрбү Чалбаевич Ондар үжөн чылдар эгезинде Улан-Баторга сүргүзүл доос-кан. Улуг-Хемнин Торгалыг чурттуг революсочу, сөөлүндө чанчын, сайыт-даа чораш Булдыч, Сүт-Ходден Анай-оол деп кижилер оон-биле кады өрөтүп чораш деп чүвөни атынын чугаалажып кады билип алган мен. Сөө-лүндө сураган чорурумга, Анай-оол Ондар Сүт-Ход ко-жуунун сан-хөк кидизиниң ажалдан чораш кийи бооп-тур. Оон огуу Ходу-оол Ондар Москвага келээ ажал-агый академияны доозуп алган. Барыин-Хемчик ко-жуунга ажалдан, чурттап чораш кийи чораш.

Иштин көрүлүскө-ле аны-зын калдыкыны баксы-раат. «Чыдын чыгам божуур, ажал-төдү артыс, хезинде-ле бурдуу каар. Хөкүкүлөр кыпта барбады дээр, чуну кыл-дыртып чорудулар дээр...» — дедип, кожа өгөрлөвөш ишти чугаалажып чораш. Сөөлү уруг-ларында харып бис артыкчылыг оң боор. А авакыс хып дээш чалды назы-нында — 39-ла харынында чөк болган.

Авакыстың төрөдү болур, башкы эртемниг, сөөлү чыл-дарында «Шыныг» харыса-галыг секретары болуп ажал-дан чораш Монге Бургутович Монгуш бир катан биске келгеш чугаалап овар чүве: «Аванар ажалында чөк болду. Артан ажал-төдү арбын бо-лду өзүп келинер. Ала-оол өрүк дугайын содууга арыс-га деп болуп чорур кийи мен...». Ур болбаанда болуу база чөк болду. Күсөтү ия-чар бүтпээ.

Ол үшүн байдалы-ла ып-дыг турган боор, авакыс доо-дун алган эртемниг аягы ыло-даа өвөс, чуду-кара ажалдарга-ла ажалдан чор-ду. Кайгамчык биче сеткил-динин херечин ол. Чикти чөкө-даа назында, ала-пези-нин авыралын найып уттур.

Авакыстың арттырып каан уругдарында ийи кижилер болдулар.

Шугуустан ба-гай дартып кижиле чөдө чок Ала-иевс үдөгери ол-дур. Атавас, төрөдөвөш ача-дуузы-биле өзүп-мавдын өр-гүн чоңугус арында арбай ажал-төдүг ажалдан, чурт-тап чөк бис.

Шажаан-оол ОНДАР, Кызыл хоорай.

Чедер оодларың кайы-зын черде калды дээр. Оларынч бапкарган маши-назын, тракторунга-даа одурунанында оларынч күп-ажылыгга иштимде чор-гараланып, өөрүп чоруруп мен. Ол «каң айттар» туру-тар өвөс, өзөп-ле өрө-көжө, тура соруктуг болза, черде ырак, чүктөк аар-лаа чөк болдур өвөспө. Чылым, кы-жып, чаанын, күзүн хоу-шөөлөргө, фермаларга, мал-чыл конналарга ажал-агый төлөр өвөс. Черин чарган, тараанын чаштырган, өзүм ажалган, ситенип кесеп, бөлгөп, сараяттал, далдып тыртык... ажал-ла хөп. Че-дериян чоңу бо бүгүнү тура-соруктуг кылып турар. Наа-шынч кеттиргел, хуузула машина-техниканыг, мат-матаныг чоп-на болгай. Олар оон баян-ла карак кы-ла ажалдыг ачызыла че-дип ап турар. Ажал — чурт-таарымын үлөткөш.

Бистинге күп-ажылга макталдыг бөдүн ишчилер — малчынар, сааянчылар, механизаторлар, бакчылар арбын. Шандал-мактал чет-кешер хей. Уениң лайы-биле ле араатан үшөг кижилерин хейүн көрүндөр даап. Оларынч черле найымын ол дээр боор деп эгезинде-ле

Бистинге күп-ажылга макталдыг бөдүн ишчилер — малчынар, сааянчылар, механизаторлар, бакчылар арбын. Шандал-мактал чет-кешер хей. Уениң лайы-биле ле араатан үшөг кижилерин хейүн көрүндөр даап. Оларынч черле найымын ол дээр боор деп эгезинде-ле

ЧАЯАТТЫНГАНЫН ХАЖИТПААЛЫ

Россияның төвү Москва хоорайга чүгө машинанын шимчедикчииниң хоолданын дун үгөн бш бза өскө-даа хоралыг бүдүмелдер дээр-нин агарын чирденрип хораняп турар. Бир чыл иштинде машина, балгалтып агарып хирлендиргенин ортума-биле санап үндү-рерге, Москвага 801 муң тонна, Ленинградта — 372 муң тонна болгаш бистин көжамас Красноярскиде 107 муң тонна хоралыг бүдү-мелдер агарар, бойдузувусту хирденрип келген.

Машинанын хоолданын үгөн яамында аюттук уг-деролдун углеолордун ажалдыг холуксааларыны кижиге, дират амы-таннарга, үчүстөргө ба-ла агар-бойтууска хораны чедирип турар. Бистин Тыва Республи-кызыста сөөлү чылдарга машина-техника дыка көвү-дөп турар болгаш доктан, дор бойдуз хураалтын чорут ботталдырып, хоран-нап чорувөвөс чажыт өвөс. Республиканыста бактаан турар бугу албан, организастык чедирер болгаш холукса, «сэхозаар языл-буру мариа, нын тракторлары, машина-

МЫНДЫГ ТҮҢНӨЛГӨ КЕЛГЕН МЕН

чугааладым. Мен маана ка-ра чажымдан көрүп өскөмни механизатор кижиниң дугай-ын чугаалап, хейге тамыш-тырып көрөй.

Ынчан, колхозтажыр чы-дылгаста, Чедерге каш-ла-да ал турган. Калбак-Тей, Өр-төк-Тей, Божка-Судак, Хөл-Бажы, Суг-Бажы, Чалама ол ычтар хей-ле диеэ 4-5 өг үстүнде алаамын черлерге кыштан турган. 1949 чылдан эгелет, араатар каттыжып, «Тинелгө» колхозту тургус-кан. Атарын-лаа адал кан-чаар, ол-ла черлерге чурт-тап, эдеркип чораш ара-тар — колхоз, совхозтун үн-дөлекчи өвөз ол.

Божка-Судак. Анаа Чываа, Хүреш Кууларлар база Са-гаан-оол, Көк-оол Монгуш-тар дээр ча-төрөл кижилер чурттап чораш. Хөвөрдөп канчаар, кой-өшкүрү, ияк, чыгыс малды көргө, хоу-шынмас турган. Ол кырган-ам бистин аравыста чөк, а оларынч ажал-төдү бөгү-дө Күр-Чер суурда чурттап чорурлар. Чоп бирээни чер-

ле тышкан турар. Колхоз өз-зиде мындыг ыры, бар Чү-ве ийи:

Божка-Судак малгажына Бөгөм дуюм бораванар. Болур-болбас уруунага Бодум сураам үндүрөкөр... Ам-на Хүреш (Куулар) дугайында чугаалап көрөй.

Узун дурт-шыныг, кара-чүрчү шырайлыг, бөзүлү-ла ачазып дээш. Ол — совхоз-тун хоочун механизаторла-рынч бирээш. Макталдыг кижини. Шору ар бооп, эер дергивендеп туттуна бергеш, колхозтун ситен-ширенип, мал-маганын калдар дөн чижеткыг ажалдарга адеп-кейдег киржиң келген. Ол бичиң турда бир эртен ала-ның суур кирер деп белек-кени берген. Атаын тур.

Мал-маганынар эки көрүп турунар, оодларым, өг-базымын эң кабаран. Аал-га улус келсе, ашкарып чегерип, шайлалын каар шел-пер мен — дээр, Эрес-оол бичиң бора чавааны өртөдөн че-

дип келгеш... Эертен бе-рем, анай, Амгыларым багга эертер, эсенгелден тентиген, айтталыптарга, эер чайлып көрү чорду — деп, ол чугаалаан.

— Ажырас, огулм, мен эертен бээр мен, өгө барып чөмөтөп ап — дээр, ачазы эер-чөпөанда барган.

Эрес-оол хоюн үндүр бер-чүгөн. Кудулажып, оң-сигенги чагаай чыт Эрес-оол айлы-заан.

Дуу ол, ол чарыкта суур келеси ийде ийи троктор чер-чарган. Оларынч эртерке че-рипте дилгелер кара орук шөйүлгөп Эрес-оол ону со-нуургал биле көрүп олурган. Демги тинге кара дилгелден ам шууг-ла калбар берген. Магалыг-ла-дыр деп магалып көтөп.

Колхозту совхоз кылдыр эге организастаан. Машина-техника-ла көмүлөөн. Анаа ажалдан кижилер негеттин келген. Эрес-оол Куулар чажыла магалдык трактор-ларын сактып, механизатор болурун болууга боду дай-

ырапалаан. Баштайгы удаада түр күс-тар ажиттыган. Эрес-оол оон до

«ДИНЧИГЕШТИН» ЧАПТАН-ЧЫГ ЭЭЛЕРИ

Динчигеши чараш-ла ат. Оран-тадымыстык база байлак, чаптанчыг чараш амытаны шыкажыл. Оон-биле аттан Суг-Аксы суурда уурлар сандыг бар. Ол Сүт-Хөл кожууна ажылы эки ден мактадыг турар чаштарны бир тоолауг чараш өргөөн-дир.

Мында ийи хардан аалды харга чедир 64 чаптар хаара туттуунга. Ооң өргөлекчиин Зол Дегесина Ондар дээр. Ол бичини чаштар аразынга элөөн хой чылдар иштиле айылдан калкан, дуржулгазы база байлак ава. Садиктин ажыл, амыдырылыга хамаарыштыр чугаа кыдырымга, ол мынчаар харыялалды:

«Динчигеши кожуунун өөредилге кылдынген хамаарыш ийи, Сүт-Хөлге катан кожууну тургустунган-биле бо садиктин тудуу кылдынган чүе. Мынчап көргө, туул-суур тоолаалды-биле илгиди уугу тоолаалды, негедде бисте чок бооп турар. Амыг үеин негелдөө-биле туттуган болган чаштарга ажак таарымчалдыг.

Ниятизи-биле бо садикте 28 ажылчы бар, олар боттарынын туружун коом айвас харыялап билдирер, ажылдан шыдаарда-даа дизиаме, хөөредип, мактангыт эвес боор. Илганы чаштарны төлөттип аайкы-чанга, тыва улууну чагай чачылдарына кижилеринге ошкы кадрларынас четтир. Олар тускай ортумак дээди эртемиптер олоп турар. Тускай кийи эмиачан-ла бар, ол уурларнын кыдыкшылыга хамаарыштыр иштигелселери үргүлүг кылган турар.

Кышка удур белдеткел чашына-чоруктан бис, чыдылаашкын шадла-ла доозулап, Олалгада үш одакчы бар, оларнын аразында Мадыр-оол Ондар манаа хей чылда акылдан келди. Оон дуржулаан байлак-ла кижик, кышкы үеде откөкс басырдын көрбөз. Бо кышкы 150 тонна хөрмүн олоор, оон чартын кезипн өдөөвисте дүжүрүп алыдымыс.

Аш-чем-биле хандырылга чүтээр, ону кожууна өөредилге кылдып харыялап турар. Сүт-биле хандырылган «Алдан-Мадыр» совхоз, «Сүмбөр-Уула» колхоз-биле дуржулга-көргөзүп чуганын кылган, оон-биле хандырылга быдыл-ла үндүр-линишкан чок турар оор деп илгээр бис. Мурнуку чылдарда дег сүт-биле хандырылга чүтээр апарышкан-тыр.

Бистиң садикте чаштарны кижилдиге, өөредилге дээш боттарынын бичини, кужун харам чок бараалганын чоруур башкылар хей. Бидыгыларын чыккыгге Сылдысмаа Куулар биле Чечек Кара-Сал олар хамаарыштыр, садик бодуну хире ша-биле дуулаал акыл-агылдыг, ала-келеринч берген хаян олардын база азырап турар.

Мурнуку чылдарда дег илгиди-мындыг чыгелдээр бисте чок, садикте турар бир уруг дээш айда төлээр — 8 муң акша, аялдан-даа эвес, уугу-даа эвес төлөвүр-дир ийи. Чамдык ала-келер ону үезинде төлөвүр баары дык-ла микчок боор чүе-дир. Ол акша бистик шалынмыс, уругларга аш-чем база сандыг бээр болгай. Ийе, амыг үеде акша-төгөрүтүң үе-шаанда үмөйи турарында уруктар бар дээрин били чир турар бис.

Оон ийи ойнаарктар база ховарган турар, оонмоо сандыг азыр дээрге акша төгөрүк тынылбас боор-дур. Манаа хамаарыштыр школаларга күш-ажыл кичээлдерин бодуну арганы ойнаарктарын кылган бисте салар болза деп куузар кижилер мен. Ол коржааны, коммерсантыларын бараанарында чик дээрзи билдирер болгай.

Карыма ТУЛУШ.

ЭРТКЕН ҮЕНИН КИЧЭЭНДИРИГЛЕРИ

1939 чылдын күзү. Он аалды харыг турган ТАР-нын Кудушка яамынын дужаалды-биле Тес-Хем кожуунуң Устугу-Тес сумузунга (ол черик Сагаан-Толай-даа, Ак-Тей-даа дээр) эге школаг багышкан чедер берген мен. Суму чери мунар аяг ундурүп берген төлөдө, аалдар кезин, школага кирер уругларын даңкылап доостум. «20-25 өөрөнүкчиг чадгыс эге кластатг турар сен» — деп Тес-Хем кожуунуң кууду-кылдынган эргелекчиин Оюн Кизак мени атырарып тура чагаан чүе. Аал бүрү-үздө-ле школа назылалар өндөржк. Чүгө барып четтигипкен аалдардан бешин 60 ажыгыны даңкылап, сентябрь-де школаже келдирип чардан-ла бердум. Эдентиг бир чүүдү аскерден мен: аалдарга баарга-ла, даады эр эелдери чок, чүгө хөражкен угбарлар оларын. Оларнын чамдыра-лы: «Буржуазысты кайнаар-ла чорутпас бас-даа дигилээр.

Эртен — школа ажыдар хүн. Уругларын элестик хей келер, акы-дуумалары-биле атыггы, чадаг чыгып келдилер. Тес сумузуңуң даргазы Көкү, сумула мал эмиачан Олээр, зоотехник Саяа суурлар база чедип келдилер. Олар менден элөөн уугу назылалды көргөн. Билени хей болган школа ажыдар дээш кылган ажыдымын «мактаныр-мыс» барык кичөөгөй сал-балдылар. Көкү дарга мээң тургускан даңкым-биле таңышкан: «Чыны алган уруглардын төрелдери-биле кала даштыга бөдүвүт» — дидир.

Бистер дашкаар үнү кээр-бисте, хамык уулар уругларын-биле калы оттары-ла чыгып келдилер. Дарга оомук болган шийтиригач үн-биле хей уругларын даңкылап шүүе алаан: «Нам, чадукту, Сои Даала-Суруну боолан калкыш. Оң элөөш-ле дык хей төрөл бектерини ат-сураан карарты кара бодуат «аңгы даңкыларына» Уур демисел деп доозуңуң ада-биле дигелеш келген.

1936 чылда ТАР-ның 15 чыа оюн демделган ошарыла кижирки-биле ТАР Саягтар Чувелдинин даргазы Сат Чүрмиз-Тажы Тес-Хемге келген. Ол магадыл байыраал бодуна оруу-биле, чошун бекке көдүрүшкүңү-биле эртен. Байыраалды баштан сумуларга эртарип турда, ресуоулаада алардыг чүрү-рүк аяг Элар-Караның ээзи. Төр-Хөл сумузуңуң даргазы Сои Сандачмаа уугу удурукчу — Чүрмиз-Тажыны суму байыраалдык чалаан. Чаяктың оштыны келдирип дыкнаан үгү сойнар ша-биле белеткенин, сумуңуң уугу, биче даргалары шунтузу чо-ну-биле Чөөгөйин уугу шык-ка чымылганар. А оун Сои Сандачмаа организастаан, а удаткан чокка-ла «шыннык» черик кулаңгыс нын-бүрү чакыт көп-мөдөөдөр чыгып элөөн. Бо таварыга эвес-ле болган: 1936 чылда ТАР ИХЯ-ның сайыдыне чалап, Төр-Хөлге аргаланч ора, Тока Подат-биле Чывала «контр-ларын» чылча таварып сүд-челешкенер. Ол Эзаугар ам-даа 2 чыл болган димарың хадаптыг бодуңуңуңуң азын ага бо-лаан. ТАР ИХЯ-ның ТАР-ТК-га чорутуна «Мырдың чакыт. Номчаан соода дедир эилдер деп дем-диктер отчелудна мынчаар айтканы:

1939 чыл. Тес-Хемниң Төр-Хөл сумузуңа Сандачмаа баштан шунту 32 кижилг контрреволюстг бөдүктү ууткашкан.

1940 чылда Тестин Төр-Хөл сумузуңа Тембөрлө баштан 10 кижилг контрреволюстг бөдүктү ууткаш.

1942-43 чылдарда Төр-Хөлге турган ол бөдүктүң атынчылы Тойбу-Хаа баштан уугу бөдүктү ууткаш.

1939 чыл. Тес-Хемниң Төр-Хөл сумузуңа Сандачмаа баштан шунту 32 кижилг контрреволюстг бөдүктү ууткашкан.

1940 чылда Тестин Төр-Хөл сумузуңа Тембөрлө баштан 10 кижилг контрреволюстг бөдүктү ууткаш.

1942-43 чылдарда Төр-Хөлге турган ол бөдүктүң атынчылы Тойбу-Хаа баштан уугу бөдүктү ууткаш.

УЗУТКААН Би-Хем кожуунга болган республика девискээриге аар кем-херектер уугулдеш, өдүрүмчү, үптээшкн кылган турган А. Хертектиң бөдүн илгелтег органары үр үеде дилеп келген. Бо чылдыг октябрь 7-де илгитки херектер килдизинге А. Хертек бодунуң өөрү-биле Ээрбек суурда чаштынш турар деп мөдө келген. Ол-ла хүн Ээрбек суурже Би-Хем кожуунуң илгитки херектер килдизин бөдүк ажылдакчылары ол килдизиг даргазы милиштинде майору Ю. Я. Норбу баштан үрүшкөн. Хүндүсүңүң 4 шак үезинде организастыг кем-херек уугулдеш турган бөдүктүң бүү кижилдери туттурган, Оларын арызыла каш удаа үдүлгек аар кем-херектери дээш диледи турган В. Хайтан-оол база бар болган.

Илгитки херектер килдизиниң ажылдакчыларыны илгитке керээв чедикшиңип чорудуп келгенин тундөлүп-де октябрь 12-де бөдүктүн баштынчы А. Хертек дүжүп бээр уурга таварышкан. Ынчангап аар кем-херектер үдүлгө турган бөдүк бүрү-ү-биле ууткаштыган.

Төөгүнүң балалчак арыннары

КИЧЭЭНДИРИГЛЕРИ

бис... Ол уугу отчелдүүн адаанга ИХЯ-ның сайды Товариштай ат салган.

1940 чылда ТАР-ның ИХЯ-ның 15 чыл оюн ТАР-ТК болган ТАР-ның Чылаа онзага демделдөө, Ындыг уугу байыраал шайлаага чокка канын эртер ник. Чүгө «шыннык» черик акылдакчыларындык аялган Тока, Ындыг, Подат, Алчымаа, Товариштай олар кижиркенер. Элария кылдынган чамдык «кежистер» коргунуч үдүлгелериниң девинге шылдышын ылап-сыктап, а даңкылары-биле Т-К-же тайылбыр-бидириништин тудуп алаш, чүгүрүкү-даа турганар. Ынчалда-даа эң уугу мактады ИХЯ-ның Тес-Хемге төлөөлөрү турган Куулар Бүрүна, Монгуш Седен ай, ТАР-ның Республика орденери-биле шаңнатканын. Өөрүшкүдөн болган чоругарадан далай дис-лек караа чедер берген «ааргалар»: «Бөрөгү-даа силер, сойнар чуртуңа тура сидиктер кижилер төмөккө чедер согулавысты кошкат-пас оис» — деп даңгырагаш-канын, ол анаа-ла-бир чүдү-рушкүн эвес, ханыг үдүлгелериниң улам калбарып карыштыг оруу болганын төвү документалери мынчаар бадтыкаар.

ТАР күрүениң көсүкү ажылдакчылары чораш сойнары — Орунгуу, Езутуу, Сандачмааны, Ойдуңу, Тар-Хөл, Чувелдинин, Ойдуңу, Тойбу-Хааны, Эргинени, Бү-зүрөйни, Коожанты, Сагарны, Нураеттерни, Дамбаны, Со-пачаны болган өске-даа деп-шигелдег ажылдакчылары демделдөө бодуан мен. Соин-нар дээр — амыг Эркин, Тес-Хем девискээринин мур-вун тазыны шыва алган эң уугу төрөл бөдүк. Оларны чурт аайы-биле «Хову сойна-ры», «Хөл сойнары», «Тес сойнары» деп илгит аалар.

ССР-ге КУТБ дооскан Тока оштанам бөдүк чедип келген өөдүндө 1930 чылдын октябрьда Тывага оштанган үрүне армидеги оштанган Буян-Бадрың, Донок оштанган чыаң удурукчулары 19 кижилг чөдөлүк-токтартырыш төлөөлөкчелери, оларны өөдүлгелерге деп орууу-датканын удурукчулардан уду-рукчулар турда, ТАР-ТК-ны И племумунга: «Бо уду-рукч арызылаа эзулуг феодалар чок, шунту идыа уулаалыг уугу-тур. Чүвениң шыны-биле алыр бола, чүгө Буян-Бадрың-биле бис ийи феодалдар бис» — деп, Сои Да-лаң-Сурун коргун чок бадты-кал кылган. Оон соода 1932 чылда Буян-Бадрыңны, До-нокту, Сои Даала-Суруну боолан калкыш. Оң элөөш-ле дык хей төрөл бектерини ат-сураан карарты кара бодуат «аңгы даңкыларына» Уур демисел деп доозуңуң ада-биле дигелеш келген.

1942 чылдан эгелеш «Сойна-нар хөраж» деп хей-хей то-молдун шитанга алууд-мөң, алаалду кужу-оис чогааткы-ган хей документалери бар. ССР-ге катташкан, чүгө бир ай ашканды 1944 чылдын октябрь 13-15 хүнеринде Тыва автономнуг область шүү-гүзүңү оона хаалгыт суу-ру болган. Удуга А. Б. Даваа даргалаан, арат төлөөлери Леонид Чамалма, Степан Са-рун-оол, судути секретары Шамит, Судка прокурор бол-ган өске талаалар кирпешти-линдиг болганда, чүгө илгел-ге материалдарыга үндөшлөп алган, «коитр» 15 сойна-ры мынчаар шийтеки:

Чадбаа олгу 64 хардыг Сои Нураетти, суудути олгу 60 хардыг Сои Алдуу Илганы — боолан өдүрер; Сууруна Хелиң олгу 31 хардыг Сои Имарананы, Сууруй олгу 21 хардыг Сои Ямаа — 25, 25 чылдарда, Манзырыкчы олгу 26 хардыг Сои Ойдуңу, Чодалк Күр олгу 26 хардыг Сои Белекенин, Оруйгу олгу 26 хардыг Сои, Вадырың — 20-20 чылдарда, Бардан олгу 37 хардыг Сои Тоону, 30 хардыг Сои Самбууну, 31 хардыг Сои Манчыны — 11-17 чылдарда,

Бадаа олгу 49 хардыг Сои Сумадини, Суурут олгу 30 хардыг Сои Бүзүрени — 10-15 чылдарда, Муңуң олгу 40 хардыг Сои Тайынны, 29 хардыг Сои Комбужан, 29 — 13-13 чылдарда, 24 хардыг Сои Баадрыңы 12 чы-ла тус-тузунаа хосталды казып, шыгыны коргуп шийтеки, оларнын кизи бү-рүзүңүң бүүгү ат-хөрөңкиин хавырган.

Сойнар шаг-шандан бээр хову чурттуг, бай-шырак амыдырадыг, хей мал-ма-гыны чораш чок. Херек-те даныялар-биле алыр, оларнын хавырткан малы-ның саны: Тоонү — 252, Нураеттин — 224, Илганы — 218, Имарананы — 163, Сумадин — 107, Илганы — 206, Ойдуңу — 58, Тайын — 468, Комбужан — 133, Бүзүрени — 284, Манчыны — 185, Беле-кенин — 63, Самбууну — 97, Бадыр-Хөонү — 38, оон өске эзер-чүгөн, торгу-манлык, хөп-шын, алдын-мөңгү, боо-мөңдү дээш, хей-ле чүе бар.

Оларны буруулаткан кол чүдүлгелер: Сөөлөрүнч, Са-рун-Будуунуң тараа угдала-рып үрей казар, телефон ноштарың оура хирээлээр, совет эрге-чарыгыга уду-руктап чорудар, ВКП(б) райкомунун бирги секретары Бадыр-Арачанын, Тес суму-зуңда нам даргазы Намы-райны, кызыгаар комедан-дары Дукар-ооду, Шырап-ты өдүрер, МЧАЗ-ның 4 то-на ситенин өрттөткөн, Тес-школазының бажыңын өрт-тедир деп хей-хей сүлгээлг чыныштарын арттырп, Моос-кун «контрлары»-биле ха-рылаалды. Ында бир өчүк-кө: «Бадыр-Арачанын өлү-рер дээш Эркин-Нарын бек-дирине Мөрөңчө баар ору-каа сыгыр отугу боолуу ма-наап бис, а ол бүтпексе Сын-Мийбиста кыштаг аал-дарга келер дээр дээрге, уугу отугу дүүргелг манаан бис» — дээн.

«Сойнарың хөраж» деп хей кижини шак мычаар үдүлгөдөн илгелте чорудар ошайга байсаалга килдизин күрүне камгаладының каптанты Сои Ойдуңуң удурутуламы-биле ИХЯ-ның өйне дуржулгалыг, шына-ла, «жап-чипшен» кортпас, хол-бууду сирдөөсө акыл-дакчылары күрүне камгала-дының каптантары Монгуш Доржу, Монгуш Седен, Ой-фенерлер Дембелер, Суакей, Суиду, Долчанаа олардын кижигинерин арызында Байкара Долчанаа — күрү-не камгаладының биче лей-тенанты (ол сөөлү чылдар ТАР-ның ИХЯ-ның хей чыны-штарынч депуудат, пенсия-ны үнүгө Тыва АССР-ның Дээди Советинин Президиу-мунуң даргазы турган) он-дуу кызымак, шыныг-доп-доруңу, өйне үр-үңгелгиг ба-рысаакчыларынч бирээс бо-луу, хей-хей бөдүк «КР» у-ларны чаа шавымкан, ол илгелеттерин сала-салбыр-лаан ууткаштарың илгел-кейг кижилгези дээш ТАР-ның чыа тургусканы «Дайынчы шыларгал» деп медал-биле шаңнаткан: Ча-ңгык чыяк: «Сойнар хөраж-ны» кижикчи 49 хар-дыг, үш чаш ууртуг, Сои Сумадиниң хөраж Долча-наа бүрү-ү-биле дооскан. Абдалаалык күш-туруг не-гедде-биле Сои Сумадиниң «акши чөтөк», акылдыг «КР» бөдүктүң алаанда 21 кижилгелери — сойна-ры: Манзырыкчыны, Илганы, Ойдуңу, Комбужанты, Тоону, Сандачмааны, Илганы, Демчаны, Бүзүрени, Нура-етти, Имарананы, Вадыры-ңы, Солусту, Селейни, Кун-дүүнү, Спюону, Суңурунуну болган моол хамааттары Со-шунданын, Качан-Даванын, Кадууну адаттырып, оларнын «КР үдүлгелерин» илгелдип шыдаан. Устүдө алы киргендер Идам-Хаа байсаалга үезинде хоруг-дала келген. Бо коргунуч бодушкун таптыга-ла 50 чы-де Сои Сумадиниң түрөп артып калган көрөгөңгөн чаштары Долгар, Суидум, Сувак ам шадла-ла кырып бергенер. Онаа хаалгыт суд калды-даа талаалар чокка, чүгө «тройка» (Даваа, Ча-дбаа, Сары-оол) шийдере, чүгө байсаалга докумен-тизиге үндөшлөпкөн. Ында үзүп илгиткен доктаал-дык чартыны Л. Чамалма хо-лу-биле бижээни аскерден мен. Бо болган өске-даа та-ларылгалары байсаакчынык дорт кижилгезин номчуку-ла болган көрүп, 15 «КР» илгелеттеринч сууду соода ол херекте кирген хамаа-рылгалыг база 35 кижиниң хөраж тусжалгаан. Эк херек-ти күрүне камгаладының каптанты Монгуш Доржуңуң даргазыла көр дугайында санааны күрүне камгалады-нык комиссары Товариштай башчелен болган подполков-ник Нарын чөпшөрөшкен. Ол сойнарың атыны бо: Солус, Баты-Суге, Чарбуу, Бады-Хөе, Авайты, Солунак Ызылат, Төв-Баты, Вадыр-ны, Селет, Солда, Чымыдал, Самсыг, Чапсын, Ногаап Чадбаа, Шагун-оол Чаптын, Чадбаа, Шойкан, Чир-раалык, Илгала, Сөгөз, Франс-Хөе, Тоону, Микит-Дамба,

райны, кызыгаар комедан-дары Дукар-ооду, Шырап-ты өдүрер, МЧАЗ-ның 4 то-на ситенин өрттөткөн, Тес-школазының бажыңын өрт-тедир деп хей-хей сүлгээлг чыныштарын арттырп, Моос-кун «контрлары»-биле ха-рылаалды. Ында бир өчүк-кө: «Бадыр-Арачанын өлү-рер дээш Эркин-Нарын бек-дирине Мөрөңчө баар ору-каа сыгыр отугу боолуу ма-наап бис, а ол бүтпексе Сын-Мийбиста кыштаг аал-дарга келер дээр дээрге, уугу отугу дүүргелг манаан бис» — дээн.

«Сойнарың хөраж» деп хей кижини шак мычаар үдүлгөдөн илгелте чорудар ошайга байсаалга килдизин күрүне камгаладының каптанты Сои Ойдуңуң удурутуламы-биле ИХЯ-ның өйне дуржулгалыг, шына-ла, «жап-чипшен» кортпас, хол-бууду сирдөөсө акыл-дакчылары күрүне камгала-дының каптантары Монгуш Доржу, Монгуш Седен, Ой-фенерлер Дембелер, Суакей, Суиду, Долчанаа олардын кижигинерин арызында Байкара Долчанаа — күрү-не камгаладының биче лей-тенанты (ол сөөлү чылдар ТАР-ның ИХЯ-ның хей чыны-штарынч депуудат, пенсия-ны үнүгө Тыва АССР-ның Дээди Советинин Президиу-мунуң даргазы турган) он-дуу кызымак, шыныг-доп-доруңу, өйне үр-үңгелгиг ба-рысаакчыларынч бирээс бо-луу, хей-хей бөдүк «КР» у-ларны чаа шавымкан, ол илгелеттерин сала-салбыр-лаан ууткаштарың илгел-кейг кижилгези дээш ТАР-ның чыа тургусканы «Дайынчы шыларгал» деп медал-биле шаңнаткан: Ча-ңгык чыяк: «Сойнар хөраж-ны» кижикчи 49 хар-дыг, үш чаш ууртуг, Сои Сумадиниң хөраж Долча-наа бүрү-ү-биле дооскан. Абдалаалык күш-туруг не-гедде-биле Сои Сумадиниң «акши чөтөк», акылдыг «КР» бөдүктүң алаанда 21 кижилгелери — сойна-ры: Манзырыкчыны, Илганы, Ойдуңу, Комбужанты, Тоону, Сандачмааны, Илганы, Демчаны, Бүзүрени, Нура-етти, Имарананы, Вадыры-ңы, Солусту, Селейни, Кун-дүүнү, Спюону, Суңурунуну болган моол хамааттары Со-шунданын, Качан-Даванын, Кадууну адаттырып, оларнын «КР үдүлгелерин» илгелдип шыдаан. Устүдө алы киргендер Идам-Хаа байсаалга үезинде хоруг-дала келген. Бо коргунуч бодушкун таптыга-ла 50 чы-де Сои Сумадиниң түрөп артып калган көрөгөңгөн чаштары Долгар, Суидум, Сувак ам шадла-ла кырып бергенер. Онаа хаалгыт суд калды-даа талаалар чокка, чүгө «тройка» (Даваа, Ча-дбаа, Сары-оол) шийдере, чүгө байсаалга докумен-тизиге үндөшлөпкөн. Ында үзүп илгиткен доктаал-дык чартыны Л. Чамалма хо-лу-биле бижээни аскерден мен. Бо болган өске-даа та-ларылгалары байсаакчынык дорт кижилгезин номчуку-ла болган көрүп, 15 «КР» илгелеттеринч сууду соода ол херекте кирген хамаа-рылгалыг база 35 кижиниң хөраж тусжалгаан. Эк херек-ти күрүне камгаладының каптанты Монгуш Доржуңуң даргазыла көр дугайында санааны күрүне камгалады-нык комиссары Товариштай башчелен болган подполков-ник Нарын чөпшөрөшкен. Ол сойнарың атыны бо: Солус, Баты-Суге, Чарбуу, Бады-Хөе, Авайты, Солунак Ызылат, Төв-Баты, Вадыр-ны, Селет, Солда, Чымыдал, Самсыг, Чапсын, Ногаап Чадбаа, Шагун-оол Чаптын, Чадбаа, Шойкан, Чир-раалык, Илгала, Сөгөз, Франс-Хөе, Тоону, Микит-Дамба,

райны, кызыгаар комедан-дары Дукар-ооду, Шырап-ты өдүрер, МЧАЗ-ның 4 то-на ситенин өрттөткөн, Тес-школазының бажыңын өрт-тедир деп хей-хей сүлгээлг чыныштарын арттырп, Моос-кун «контрлары»-биле ха-рылаалды. Ында бир өчүк-кө: «Бадыр-Арачанын өлү-рер дээш Эркин-Нарын бек-дирине Мөрөңчө баар ору-каа сыгыр отугу боолуу ма-наап бис, а ол бүтпексе Сын-Мийбиста кыштаг аал-дарга келер дээр дээрге, уугу отугу дүүргелг манаан бис» — дээн.

«Сойнарың хөраж» деп хей кижини шак мычаар үдүлгөдөн илгелте чорудар ошайга байсаалга килдизин күрүне камгаладының каптанты Сои Ойдуңуң удурутуламы-биле ИХЯ-ның өйне дуржулгалыг, шына-ла, «жап-чипшен» кортпас, хол-бууду сирдөөсө акыл-дакчылары күрүне камгала-дының каптантары Монгуш Доржу, Монгуш Седен, Ой-фенерлер Дембелер, Суакей, Суиду, Долчанаа олардын кижигинерин арызында Байкара Долчанаа — күрү-не камгаладының биче лей-тенанты (ол сөөлү чылдар ТАР-ның ИХЯ-ның хей чыны-штарынч депуудат, пенсия-ны үнүгө Тыва АССР-ның Дээди Советинин Президиу-мунуң даргазы турган) он-дуу кызымак, шыныг-доп-доруңу, өйне үр-үңгелгиг ба-рысаакчыларынч бирээс бо-луу, хей-хей бөдүк «КР» у-ларны чаа шавымкан, ол илгелеттерин сала-салбыр-лаан ууткаштарың илгел-кейг кижилгези дээш ТАР-ның чыа тургусканы «Дайынчы шыларгал» деп медал-биле шаңнаткан: Ча-ңгык чыяк: «Сойнар хөраж-ны» кижикчи 49 хар-дыг, үш чаш ууртуг, Сои Сумадиниң хөраж Долча-наа бүрү-ү-биле дооскан. Абдалаалык күш-туруг не-гедде-биле Сои Сумадиниң «акши чөтөк», акылдыг «КР» бөдүктүң алаанда 21 кижилгелери — сойна-ры: Манзырыкчыны, Илганы, Ойдуңу, Комбужанты, Тоону, Сандачмааны, Илганы, Демчаны, Бүзүрени, Нура-етти, Имарананы, Вадыры-ңы, Солусту, Селейни, Кун-дүүнү, Спюону, Суңурунуну болган моол хамааттары Со-шунданын, Качан-Даванын, Кадууну адаттырып, оларнын «КР үдүлгелерин» илгелдип шыдаан. Устүдө алы киргендер Идам-Хаа байсаалга үезинде хоруг-дала келген. Бо коргунуч бодушкун таптыга-ла 50 чы-де Сои Сумадиниң түрөп артып калган көрөгөңгөн чаштары Долгар, Суидум, Сувак ам шадла-ла кырып бергенер. Онаа хаалгыт суд калды-даа талаалар чокка, чүгө «тройка» (Даваа, Ча-дбаа, Сары-оол) шийдере, чүгө байсаалга докумен-тизиге үндөшлөпкөн. Ында үзүп илгиткен доктаал-дык чартыны Л. Чамалма хо-лу-биле бижээни аскерден мен. Бо болган өске-даа та-ларылгалары байсаакчынык дорт кижилгезин номчуку-ла болган көрүп, 15 «КР» илгелеттеринч сууду соода ол херекте кирген хамаа-рылгалыг база 35 кижиниң хөраж тусжалгаан. Эк херек-ти күрүне камгаладының каптанты Монгуш Доржуңуң даргазыла көр дугайында санааны күрүне камгалады-нык комиссары Товариштай башчелен болган подполков-ник Нарын чөпшөрөшкен. Ол сойнарың атыны бо: Солус, Баты-Суге, Чарбуу, Бады-Хөе, Авайты, Солунак Ызылат, Төв-Баты, Вадыр-ны, Селет, Солда, Чымыдал, Самсыг, Чапсын, Ногаап Чадбаа, Шагун-оол Чаптын, Чадбаа, Шойкан, Чир-раалык, Илгала, Сөгөз, Франс-Хөе, Тоону, Микит-Дамба,

Чүпней, Бады-Манлай, Ба-дыны, Сампан-оол, Суңурун, Кундүү, Селей, Силе, Ча-мырап, Сандык, Докуу, Са-гаан-Өгбөн...

1956 чылдын март 30-де область прокурору А. Даваа, оон-биле кады Волосников, Михайлов, Иванов суугар 1944 чылдын ноябрь 13-15-те шийтирген 15 кижиниң хөраж эде көөрүн чугаалаан-дык, РСФСР-ның прокурату-разыңче, оларның «КР» бу-руузуңу колдуңда бадты-кап, чүгө хуусаанын кызы-рар салап кирген.

А ол-ла чылдын 8 ай 27-де РСФСР-ның ораалчык про-курору А. Зауновтуң хары-зын алган. Ында «Нурет баштан 15 кижиниң хөраж эде көөр дээрге, оларнын 11-и боттары-ла хосталы берген (?) азы лагерге өлгөн, ар-кан 4 кижиле кайда-даа тура-ры бидлимис. Эде көөрүп, оларнын хуусаанын чыгелдир-херек көдүргөн ажык чок деп РСФСР-ның прокурату-разы салап турар. Оон кыры-яга А. Даваа мынчаар ресо-люстп бижээн: «Эн Маку-шпиге. Бо чагаага үндөшлө-лөш ук херекти ш

ЭДИП АП БОЛУР

«Үш Бөдүр» курортка ийги сезиңда дыштанып аргалык болдум. Аңаа дыштанып барганга чамдык таарымча чок чүүдөр бардыр деп чүвени мен бо чайын аңаа эмнедин, дыштанып турган караам-биле көрдүм. Оларынч чамдызын маңаа каксы би-жип көрөйш.

Ырак тайгада болганындан курорт-биле чүгө агаар оруу-биле аргыжар. Кудай чүдөрөш турун алырга, дыштаныгыларга дыка берге алаар. Самолет ушаска-ла азым-чөм, кыпар-чаар чүүдөр үзүктөлгөн туртурат.

Аш-чөми белетке турары чүгөр. Хандырылга шаа-биле чорун турар дээрин кижип билер чорду. Чүгө дээр-ге амгы амдыралыктын байдалы-даа шыды. Сукуңга карамалдык компоттар ха-йындарып каар. Колдуңда-ла маңка, ыр крушанды ка-шлар болур. Майчы, хужуур мырыңай кээубе. Мурнуда чыдарла азым-чөм магалат турганын ол үлө дыштанып чоран үдүс сактап чугаала-кыр чорду. Үш-дөрт хонукта шааа тындыкый берге дагаа элди, ногаа аймаа чегей, ча-гыс катап огурап четтарган чүвө бо. Аш-чөм аймаа бер-ге өйдө шыды чүвө ирги бе деп болар кээр. Шыды-даа болса, ногаа, кат-чымис эл-беп турда, чөмиң ассортментини бир яны өөренип көрө эки турган.

Тыянык база бир ховар дөв чараш чурумалдыг оу-лунуңга дыштаныгыларын хамаарылгазы калдыг дээрзин

каксы бижиң көрөйш. Чамдык кижилеринч кол сорулгазы—эмнедин алырында эвес, а тай-га черинч халас кижилеринч кавырактанып алырында дыка меге эвес боор. Балыкчылар-га, катчыларга, эм өт чүдү-чүдүрүңга хамаарыштыр мын-да кандыг-даа хыналда чок. Чүү-даа чүвө өйдүг чүвө бол-гай, чүгө херелээнин алыр чүвө болза, оран-таңдынча кежиң чүгө четтирбес деп аан. Арга иштинче кире бээр-ге, мында мында одаглар, оң девискэри аажок кир-чам-ныг, өт-сигенин, кат-чымисти таптап баскылааны аажок. Карака чаркынчыг, чүтүш чүү дээр!

Чөгүм эмнөшкүн тагазы-биле ажырбас. Дыштаныгы-ларга культура-массалык ажиындары турурлары чүгүдө. Кийиң көргүзүрүн организа-таан болза, улам эки турган ийик. Бистиң дыштанып сези-нувуста кию көрдөзүш шүүч чок болган. Эң-не багай чүүдү—арагалаашкының хам-чыгы Үш-Бөдүрүн ойбоан. Оң мурунда дыштанып чыдымда чагыс-даа ээрик кижин маңаа көрбөш мен. Ам дыштанып келген чоңга дөң бербес, шак ол «чөмиң чүтүргөн чамдык төлөк чок үдүсүгү база көрдүкү ийин.

Дыштанып соонда мөң бо-далым мындыг. Ол өскөргөн эскиттерин эдин алырыңды аргазы бар. Маңаа кандыг дыштаныгылар келбес деп. Моң соңгаар мындыг четпес-теринч турбайш күзөөр мен. Татьяна ОНДАР. Чадаана хоорай.

КЫЛДЫЙ ДАРГАН

Чечен чугаа

ХЕМЧИК

Кавызынга Баакай дээр кончуг-даа конаргак бар-дам бай кижип чуртап чоран чүвө-дир. Ол үргүлү Ары, Овур байлары-биле кыжар, оң эрте өөлет, дөрөт дү-жүмөттеринче бөзип семей берилээр, бардамы черле дөстүмөс кижип дээр. Бир катан ол эмин эрттер хөө-рөш, аас-сес-биле кыжарып орап дөрөт дүжүмөттерге:

— Силер хей ичча ба-йымырап, ицээрде олардыр-дыр силер. Чеже-даа мо-кулчак ак эртээлг болу-нарза, эргини артаар эжи-ңер-даа чок, хады ыш хаал-гаңар-даа чок, паш туткузуг деп, кидис быжындызы азып дагы, ону эжип деп, үндүр-кюр калбаныдып орап чөгөңгү улус шыжакы си-лер. Бир эвес мөң аал-ора-нылга чедип кээр болунар-за, ажиындарга, хаарга да-жаап даажы бөзип алыңы эжиң-хаалга деп чүвени си-лерге көргүзүп бээр ийик мен — деп мактаптыр.

Кода-сүмө эвес, кидис өг-ке кым иш-данып эжиң-хаалга кылп чоран. Баа-кай байлың аалыңга барып, кара-биле көрүп, хол-биле тудуп бүзүрөп көр чүвө, сарыг бүрү дүшкөлдө, хар-чам чагалакта тараалың бай Хемчиктен тараалп аар, кончуг-комчуг чөдө бээр бис джиң, дутурушканбар.

Алыс черле байбач аасты Баакай аңаа каяа док-таар ийик: — Келчир, келчир, са-йын эрлер! Силерге чүгө ол эвес, а оң артык, аңа ала караң дааныңар, солун чүвө көргүзөр мен. Силер бо үш буттук ожуңга ам-даа чарылаан, үшүрүш шытапкан тарбаганар деп, ыш-буска туруруңга, ол-курга инек матша бургу-радып орубушан-дыр силер. А менде дээрде деп-дөрбөл-чип буттук, ол салыр аастыг, ийи пашты хары угда иштеш үдүг-биче үттерил, дүндүкчө үгөш хоолайыг «изиг-демир» деп эт бар. Оң чагыс-даа ыш бүрт дивес, чаңдач-хоолайы үн-дүр тыртып алган баар, чаңгыс оң-даа чаштавас, изиг, хул-даа бурулаавас, шүңтү ол демир суугу иш-тинде деп бил. Силеринч бо олопк ишек матшаанла, ка-жаа көржөшпөдөн аңгы ок-кулар чүвөнөр бар эвес, мен дээрде шаңгың дөрт үезинде иштеш черинч ил-жип, келеч черинч сыраып олоар, оң таңымынга ор-галып, ораан-таалап чыдар болгай мен, изиг-демир деп чүвө ол хире магалат — сүгү дигиле, улам иңдиң ап хөөрөөң.

Дөрбөттөр ыччан бажып чайган: — Эрттер сала бербөш сеп-бе, Баакай-иохур. От чаа-чыны кым демир-дес ишти-ңе мунгаңап чоран, от ээзи кидисеңе канчар? Бис-де ожуң-олаавыстан ча-рылбас бис. Ылчалза-даа са-

йын эр Баакайның ол хуу-дгазын изиг-демирин черде барып көөр чүвө — дүшкөн-пер.

II.

ДӨРБӨТТЕРНИЧ шиме арагазынга төрөди «са-йынаар» Баакай чүү боор аалыңче чанын ора, Овур чарыкты олуруг хөөрөң, Гор-галыктың донгагарың, Тээ-длинч кууларарын бир кыл-дыр эргип чоран, чайгы ша-орайтап, тайга бажы се-риндеп турар анарганда аалыңга чедип кез, бо-данып олуруга, Овур чарык-ка эмин эрттер өрү хөөрөң, байбач-бардамың хайы-биле чок чүвезин бар деп, чөмкө шоот, ыракка ыжы-чыг хей аас эдин чоран бооп-тур. «Ам ат болган. Шаг орайтап, шалың-хыраа дүжүг, олт-сиген оңарыңда келген. Өлбөс болуң иччап өлдүрүң ол-дур, Баакай» деп, чалчыгары эжинче бир кө-рүп, чадагай ожуңче ийи көрүп, бажың шаштыңып олуруган дээр.

Бардам-байбан-даа бол, Баа-кай база угааның эр бол-байн аан, оң башка бай дөрбөттөргө канчар «иохур», «сайн» дитрип, өрү дөрөкө чалаттырып чоруур ийик. Бир-ле хун оң сагышыңга кылдымазы чок Кылдый дар-ган дээрзи кире хонуп кээп-тир. Баакай, шына-ла, бо-данып олуруга, бир шагда Кылдыйның ус-тевер адазы Баакайның адазынга шак бо эжиңки-даа чазын берген, шак бо кошкар баштыг ожуку-даа сеп берген, а адазының шеверин огулу Кылдый ол олчап дөзөөң, ыш тутса, чашаңыр, демир тутса, дарганаар чаланың болганы-да сагышыңга кире дүшкөн. Оң калында Кы-лдый дарган ажиың, хаарга «эдиң турар» эжиң-хаалга-даа, ожуң оруңга изиг-де-мир-даа кылып турар деп ол мооң муруңда-ла дыңнаан кижип-дир. Чүгө чаңгыс хайы-гы чүвө, аксы дөсөсө бол-гаш өске кижиниң кылпн бүдүрүп турар эт-херексе-ле оң оңунда кирип кел-ген чүвө деп, «мөңиң» деп өөлет, дөрөт өңүктөринге бөдүм чокка мактаңып каап-каны кончуг болган. Ам кан-чаарга-даа Баакайның адиң дарган узаңып-чазаның ки-риңкени ирги. Ыччалдыр үш хонуктуң үрүңде чымчак сөөктүг халы ыштып иштеп туруп, кончуг шеверин өг эжиңи чапан ап, Кылатын кызыл бөгө бүүдү-биле бу-дун, адың шокар хээ-биле дун, адың шокар хээ-биле дун, адың шокар хээ-биле дун.

— Чаа, ону база бодал көөр бис, мындагылар — деп Кылдый дарган шөлөң айткан каан.

тан күөсөдш бербес бол-зуңа, кадагааты хары кижилерге, ара-албаты чоңум-га каш шагда кочу-шоот болганын ол — деп, ужа-тоңун боду салып, дашна сөңүн болу тудуп олуруган чүвө дээр.

Ямбы-хүндүлүг дүжүмеди боду бараан бооп турда, ка-рарал дарган Кылдыйга чүү боор:

— Кара дашна харыдың дээр чүвө богай, хайыраа-ты, кызыдың көөр-ле бооп-тур мен ийин. Демги «Изиг-демир» деп чүвө бо-ла-дыр, ожуңка болаарга, ыш-бус-даа чок, ыш, көржөң-даа даллаваас өт-ле болгай. Бо-ларларың сеткиңне таар-гың болза, бо ызылың-даа кылпш болур — деп олуруган.

— Эки-ле эт-дир, сактың-даа кылган-дыр сен, дарган. Чүгө харың чүү дээр чү-вө, мен деп кончуг хайыг кижип дөрбөттөринч уду ар дөзөш, дөрбөлчип буттук, ам артында улуг-биче ийи пашты хары угда тш ар эт чүвө деп эрттер салыңкан чоран мен. А сөң мооң чаңгыс паш тигер чүвө ыш-кажыл — дээрге:

Кылдый ора: — Ажырбас, хайырааты, ол-да чайлыг. Ам бо эжиң-ти соңуугаң, болган кө-рүнөрем, сеткил-сагыңыңар-га кирер-дир бе? — деп айттырган.

Ыччан бай дүжүмөт Кы-лдыга: — Сөң бо эжиниң ажи-дар, хаарга үн дыңналып турары мүн-не чүвө-дир. Ыччаарга меңе оон-да ар-тын оңагары эжинтеп кылпн берип көр, амдың ицээрке чүвөлөргө «Мөң эжиңиң дээр-ге ажиың, хаарга бөзип анаа эвес, аялгалы эжиң көр» деп хей эдиң мактаңың ораң шыжакыл мен — деп, чаныңыр-чашыңыр тоонуг ораң.

— Чаа, ону база бодал көөр бис, мындагылар — деп Кылдый дарган шөлөң айткан каан.

III.

ООН-ДАА ЧҮҮ БООР, кылдымазы чок сагыш-танын бодал кылдыр, көр-гөңи олчаң кылды Кылдый дарган узаңып-чазаның ки-риңкени ирги. Ыччалдыр үш хонуктуң үрүңде чымчак сөөктүг халы ыштып иштеп туруп, кончуг шеверин өг эжиңи чапан ап, Кылатын кызыл бөгө бүүдү-биле бу-дун, адың шокар хээ-биле дун, адың шокар хээ-биле дун, адың шокар хээ-биле дун.

Оң харын Баакайның өөлет-дөрөт өңүктөри «Сайн» эр Баакай-биле моон соңгаар беркип бол-байн дээр. Чеже-даа ыччал бардам-байбан чорза, Ары, Овурде чок дөң сагыштыр-тыңыңар кижилеринч би-рээң-дир» — джиңп, ара-кызда хей-ле бүүдү соо-дашкан дижар чүвө.

А Кылдый дарганың дө-жү, масканы ам-даа кыңгы-равымазы.

чүвези бар эвес, удаваанда улуг-биче ийи паш тигер, ыш тыртар хоолайдыг «изиг-демир» суугуңу база кыла шаап ап-тыр.

Ону дыңнаан Баакай дү-жүмөт ак-мак четпөздө хаа-бошкылары эдертип алган бо халдын кезиң: — Ат-халаң болду! Өөлет-дөрөттө болчаан улугум аатганын үгүңкөн деп су-раа үндү, шыма-декте — деп, эшмедеп-девидеп, Кы-лды дарганын кыдат чуузага олуруткан, аалыңга эжкөп өөрээдиң-хүндүлөң хонду-рган, даартазыңда хун үнө-р, даң адар билек хуулгазың эжиңи турукуңга тургузуп, изиг-демир суугуңуң ожуң орунуңга салып, артың-шаа-нааң кысып, артыңжал-тар-быдан-даа туруп турлар. Ол-ла ыччалдыр кончуг иртти өлдүргөң, эдиң эт айы-биле, чаан чаг айы-биле өлдүрүң, чың сарыг шайың хайыңдырып турда, Баакайның болчаан өөлет, дөрөт өңүктөри бо-ла кээп-тирлер эвеспе.

Ары, Овурге бак ады үнө берилдеп көрүп-ирги тур-ган Баакай ам чүү боор, Кылдый дарганың ачызың-да алаан аксың дөзөзүң бүдүрүп алган болганда, ар-тын ажыр келген аалчыла-рың чоргаар омак уткуң ху-лал ап туруп-тур. Амыр-мендиңиң солчуп, какал-да-дазыңың беркип, ак сүдүн эргилдирген соонда, аалчы-ларың ам-на ерге чалаар үе кээп-тир эвеспе. Баакай өң-пүктөриң ерге чалааш, ал-дын шокар эжиңти ажи-дың-ла дүжүрүп-тур.

Ажиыңда эжиңтеп, «Кым кылган?» — деп айттырган, а кажан хааштарга, «Кы-лды кылган» — деп ха-рыкылап турар бооп-тур. Аалчыларың кайгап-хара-нында, шына-ла, ала ка-раа даалыңтар, эргин, хаалганы тулуп, суйбап, өлдөңсиңи, тоңтап көрүп, ша-ла-ла болганар. А кажан Баакай оңарың дөрөкө ча-дал, оңбукуңга олуруткан, «Ийи пашты хары угда тигер изиг-демир деп чүвө бо-ла болгай» деп айыт-наарга, иштинде салган оду дазынаыңың хып чы-дар, чаңдач хоолайы шоо-найдыр дагаң турар боорга, келген аалчылары сест-сест шааа келээр кылдың маан олуруңнар дээр чүвө. А изиг-демир-чиң кырында тш каан ийи паштың улууду кончуг ирттиң ужа-тоңу чыдың-неди хайыңган, шааа биче-зыди чың сарыг шай мөң-дөвөйлаан туруп турар бооп-тур.

Оң харын Баакайның өөлет-дөрөт өңүктөри «Сайн» эр Баакай-биле моон соңгаар беркип бол-байн дээр. Чеже-даа ыччал бардам-байбан чорза, Ары, Овурде чок дөң сагыштыр-тыңыңар кижилеринч би-рээң-дир» — джиңп, ара-кызда хей-ле бүүдү соо-дашкан дижар чүвө.

А Кылдый дарганың дө-жү, масканы ам-даа кыңгы-равымазы.

Чүдүм ЧАП.

ТАЛАНТЫЛЫГЛАР ТАНЫТТЫНГАН

Чөөн-Хемчик кожуунун Чадаанада уран чүүдө төүгө көдөзү уран чүүдү киржик-челериниң көрүдө-кочуруу «Найрал-94» деп темага бөдү-лүп эрткен. Анаа оң суурдан келер журулур уран чүүдө коллективтериниң чүгө че-диши киришкен. Шүтү 170 ажиң бот-тыңыңар артист кириши, боттарың уран таланттыңа мөөрөйлөшк-чү-р. Нөгөлдө бугаар 45 ми-нутта иштиңе уран чүүдүң шүтү хөвирлерин кириген. Интернационал чыгаралдык теманың а, тыва чыгай ча-чылыңар, ас чогаалын баш Тыянык Россия каттыш-канында бээр 50 чыдыңга ту-раскааткан байырың концерт-ти көрүзөри турган.

Баштай-ла Чыргакың уран чүүдү киржикчелери көр-гөңүн бараалтаган. Оң программазы солуп, байтан болган. Каттырыңың, шоо-дугаң көргүзүңгөр улай-улай көрүңдөриң соңуургалып хаара туткан.

Шеңи, Хөндөргей, Төвө-Хай, Хайыракан, Хорум-Дар суур-дарың уран чүүдө коллектив-тери төгөлдө бугаар эки кон-цертти эвкелгенер. Шеңижир-лерин хөйүң ыры тыва уду-стун ырызы «Декей» оо-ну, А. Чыргак-оолдун «Адым» деп ырларын үн-дөрт үнө алыңы күөсеткен, бо жанрга бирги черин эл-дөөң. Ийги черин хайыракан-чылар «Үгөң хуну уткуй» деп йөрөөл ыры үш үнө ыргашкан алганар.

Эр удустан ансамбльдерин-ден хөндөргейчилерин «Сай-мааралдыч кожанары», хө-рөжөөң удустан аразыңдан чыргакыңылар, хайыраканчы-

лар эки үнөлдөй алганар. Таңды коллективтериндеп Чыраа-Бажының таңды-самга соңуургалды Надежда Хуу-рак, Хорум-Дардан Долаана Монгуш олар боттарыңың чо-гаалды тургусканы «Чес-Булду», «Чадаана» деп таң-дыларың коллектив-биле ба-раалдаганар. Хайыраканчал Догдан Монгуш, Снежана Да-ваа, Төвө-Хандан Шончалай, Неля Кууларлар, Хөндөргей-дөк Омак Ооржак болган эскелерин-даа жюри эртерик белектер-биле демдөөлөң. А бот-чогаалдыга ынактардан Чыргакыңың Шаңгыр Баян, Хорум-Дардан маңын Надек-да Монгуш олар тиздеки болганар.

Кандың-даа концерт про-граммазыңа шоодуг, дузааш-кыңар, каттырыңың көр-гөңүңер солуп болган амды-ралдың мөңөр-чөптөңиң көр-гү-дүңүң, сойгааларыңа херек жаар болур. Эрткен көрүдө-гө ол база-ла элек, чедиптир болган. Оң ийиң концерт-ти солуп, көрүңтүг болуру үдөгөңдөн кол хамааркыр, Хөгжүм каасталгазы-биле хөң-дөргөйлер, шеңижилер ыл-гадгы болганын маңаа дем-дөөлөңиң черле артык эвес боор.

«Найрал-94» бөдүнүң со-рулгазың чедип, талантың-ларың тапып тылкан. Түнө-нөлдө шеңижилер, хөндөргей-чилер, чыргакыңылар бирги, ийги болган үшү черлерин деп йөрөөл ыры үш үнө ыргашкан алганар.

Эр удустан ансамбльдерин-ден хөндөргейчилерин «Сай-мааралдыч кожанары», хө-рөжөөң удустан аразыңдан чыргакыңылар, хайыраканчы-

Чарлалдар зюрозу

ЧАЛАЛГА

Тураның № 2 ортумак школазыңа оң тургу-тунганыңдан бээр 55 чылы-биле холбаштыр ачы-дуза марафон 1994 чылдың октябрь 29-та 16.00 шакта эгелээрин школаның бүгү доозукчулары-ңа болгаш анаа ажилдап чоран башкыларга дыңнадып тур бис. Школага ужурашкыже, эргим доозукчулар!

Оргкомитет.

КЫШКЫ ҮЕДЕ АЖЫЛДААР ШАГЫ «ОПТ болган розница» АН-шп № 1 магазин кышкы үеде дүңтөң чөмөннөтө чысары чокка ажил хуңерин-де 8.30 шактан 16.30 шакка, суббота болган воскресеньде

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100 Индекс 667000

РЕДАКЦИЈА КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол одак-горюн ораалчызы), А. Б. Монгуш, М. Д. Оян (хары салгыны секретары) М. М. Саая (кол редакторун ора-алчызы), Н. С. Эрген. РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер үлөзөп алып чөр — 3-34-26; кол редакторун ораалчылары — 3-33-91; 3-34-17; харысалагы секретары — 3-34-92; ораалчылары — 3-45-93.

Солун неделяда 5 катоп үвер Хемчээл 2 нарлаага амазы. Тиражи — 14.445. Индекс 54240. Чагыр № 35—226.

9.00-дан 15.00 шакка чедир ажилдаар. Аш-чөмиң болган үлөстүрүң илаз-бүрү хөй бараан-пары магазинде бар.

Магазиниң адреси: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, бажың № 25.

САДЫП АЛЫКЧЫЛАРГА

«ОПТ болган розница» акционер нитилелдин № 1 магазиниче даразында барааннар кирген:

- «Вихрь» ВМ20 хөвиринч саржаг кыдыр машина, Хуу-зунда, коллективтеп болган фермер ажил-агыйларың байдалыңда оң-биле ак-саржагы бүдүрер;
— «Исеть» СМР-3Б хөвиринч чартык автоматтыг хөй чүүр машиназы;
— «Малюкка» деп хөй чүүр машина;
— «Чайка» деп центрифугалыг хөй чүүр машина;
— «Томь» деп автоматтофог;
— 2 кассеттиг «Кеноник» деп стереомагнитофон;
— «Урал-1М» деп доозун соруудучузу;
— электри-биле ажилдаар хөңкөтер;
— чангыс конфоркадыг электропланта;
— ийи дакпыр электропозетка;
— үзөңкөңнүң электроралпарлар;
— «Электма» деп кухня процессору;
— СЦЭС, СМ1, СМ57, СМ6С, МЦ43 маркалыг электро-куштерилге бөөр чүдлер;
— шаңжаң саяа аймаа: Чөөн чүк улустарыңың савала-ры, шай сервизтери, киссе;

КИЛДИСТЕР: нитиле амыдыралы — 3-34.19; 3-34.98; үлөгүрү — 3-34.49; 3-36.73; көдөз ажилыг — 3-41.16; кызыл хоорайда болган чогаал — 3-39.15; мөдөөлөргө болган спорт — 3-36.82; 3-34.57; очулга — 3-34.39; 3-34.93; чагаа — 3-39.03; корректор-лар — 3-41.23; үнүрүкчүлөр — 2-27-41; солун келбөр-барганда — 3-37.92; 3-14.94; бухгалтерия 3-37-11.

- «Кристалл», «Бисхенко», «Сканмак» деп хөй чүүр порноктар;
— чувар болган хөй чүүр илаз-бүрү савантар;
— хөвс дөрожаалар, синтетиктиг хөвстер;
— Болгарияга бүдүргөн чил чүүр наста аймаа;
— тьял-гардина пөс аймаа;
— чоорганар, кылпн аржымылдар;
— каастала шыныгылары;
— бичиң уругларың чайы илктери;
— Кызылдың алгы заловуңду бүдүргөн кидис илктери, а ол ышкан аш-чөмиң арбын барааннары бар.

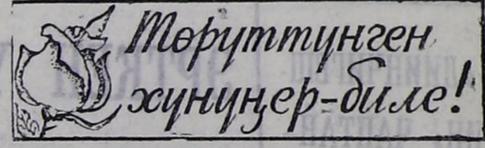
Магазиниң адреси: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, бажың № 25, телефоннары 4-19-65, 4-17-44. Бүгү садып алыкчыларыңа магазин чалап тур.

ЭТ-ХӨРӨҢГИ КОМИТЕДИНИҢ ДЫНАДЫ

1994 чылдың август 12-де болган сентябрь 15-те дараа-анда магазиниң саткан түңгөңдериниң дугайында Кызыл хоорайның муниципалитет эт-хөрөңгизин эргелен башкар комитет дыңнаткан:

1. Көчөтөр кудумчузуңуң № 94 бажыңда № 40 мага-зин. Оң эге өртөз 9 миллион 856 муң рубль, ону садип алары-биле 4 өртөз кирген, саткан өртөз — 206 миллион рубль, тилекчип бооп, ону садип алган ээзи — «Идезин» деп араг ажил-агы.

2. Кечил-оол кудумчузуңуң № 65 бажыңда № 50 мага-зин. Оң эге өртөз 19 миллион рубль, садип алары-биле 2 чыгыр кирген, саткан өртөз — 125 миллион рубль, тилекчип бооп, садип алган ээзи — «Кредит» (Чээл) деп доду эвес харысалагы эштежилге — юридиктиг эрге-дилтер.

Бистиң ымак ачавыс, кырган-ачавыс Константин Егзакович ХАЙН-ОЛ 1994 чылдың октябрь 20-де 70 харлаан. Ол хүндүлүг дыштанылгаче үнүгө чедир Чөөн-Хемчик кожуунун аңгы-аңгы ажил-агыйларына агрономип, удуругучу болуп ажилдап келген. Ачавыс кырган-ачавыс 7 ажи-телду өстүрүп, кижизиккен, 12 чаптарың эгбөзи. Ыччангаш бистиң кижизилиң, өстүрүп каан ачавыска то-руттүңгөн хуну-биле холбаштыр изиг байырың чүрөктиң ханызыңдан чедиршмаң, аңаа каң дөг калдыкыды, ам-даа узун насылыг болуруң сагыш-сеткиливистиң ханызыңдан күзөң тур бис!

Өнүң ишти, уруглары, уругларыңың уруглары.

Бистиң аваныс Лидия Донгаковна САГДЫ бөгүң, октябрь 20-де 55 харлап турар. Ол Кызыл кожуунун Чер-биниң дузалал школазыңың башкысы. Ачавыс бүгү назы-лыңда чалып салгалды өөредип кижизилер херекке би-лин, күжүң, үе-пашың бараалдадып келген. Лидия Дон-гаковна үш уругну өстүрүп кижизиккен. Бичиң уруглар-ның өөредилге, кижизилдегизинге кызымак чорун дөң аваныс эвөш эвес шаңжаң-макталдарын ап турар.

55 харлап турар аваныска чүрөктиң ханызыңдан изиг байыр чедирин, бажың калдыкыдың, аас-кежиктиң, омак-хөгүгү болуруң, удуз назылаарың сеткиливистиң кү-зөңиңе. Төрүттүңгөн хунуң-биле, авай!

Өнүң ээзи Болат Туматович, уруглары Арнадий, Тоня, Наташа, кели Лора, күдөзүп Саая, уругла-рыңың уруглары.

«ЧИМИС» ДЭЭР КЫЗЫГААРЛАТТЫНГАН ХАРЫБАСЛА-ГАЛЫП НИТИЛЕЛ

туду болган шилдигилге телевиерлер-биле дараазы